МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кваліфікаційна робота магістра

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Виконала: магістрантка 2-го курсу,
гр. 8.2313-ср-з-дн
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
А.О. Шанчева

Керівник: доцент кафедри філософії,
публічного управління та соціальної
роботи, доцент, к.філос.н. Маловічко О.В.

Рецензент: доцент кафедри філософії,
публічного управління та соціальної
роботи, доцент, к.філос.н. Ель Гуессаб К.

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра філософії, публічного управління та соціальної роботи
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
_____Т.І.Бутченко
«____»_____2025 року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРАНТЦІ
Шанчевій Анастасії Олександрівні
(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану
керівник роботи Маловічко Олена Владиславівна, к.філос.н., доцент
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом ЗНУ від «11» березня 2024 року № 433-с

2. Строк подання студентом роботи 27 лютого 2025 року

1. Вихідні дані до роботи Семигіна Т. Сучасна соціальна робота : навч. посіб. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.; Баранник Л. Б. Соціальний захист громадян : навч. посіб. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2017. 246 с.; Утвенко В. В. Система соціального забезпечення та соціальної підтримки : навч. посіб. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 248 с.; Климанська Л. Д., Савка В. Є., Хома Н. М. Соціальна політика : навч. посіб. Львів : «Новий Світ 2000», 2020. 318 с.

3. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Дослідити стан наукової розробки проблеми забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у умовах воєнного стану. 2. Визначити головні поняття дослідження. 3. Визначити принципи та методи дослідження забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у умовах воєнного стану. 4. Охарактеризувати внутрішньо переміщених осіб як клієнтів соціальної роботи. 5. Проаналізувати державні програми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. 6. Визначити специфіку соціальної адаптації як стратегії забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у нових умовах життя. 7. Проаналізувати програми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у зарубіжних країнах. 8. Розробити рекомендації щодо здійснення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану.

4. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

_____

_____

_____

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Маловічко О.В., доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	06.05.2024	06.05.2024
Розділ 2	Маловічко О.В., доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	05.08.2024	05.08.2024
Розділ 3	Маловічко О.В., доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи	04.11.2024	04.11.2024

6. Дата видачі завдання_____28 квітня 2024 року_____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Лютий – березень 2024	*виконано*
2.	Бібліографічний пошук	Квітень 2024	*виконано*
3.	Розробка основних положень роботи	Травень 2024	*виконано*
4.	І розділ	Травень – липень 2024	*виконано*
5.	ІІ розділ	Серпень – жовтень 2024	*виконано*
6.	ІІІ розділ	Листопад – грудень 2024	*виконано*
7.	Систематизація висновків	Січень 2024	*виконано*
8.	Нормоконтроль	Лютий 2024	*виконано*

Студент _____ А.О. Шанчева_____

Керівник роботи _____ О.В. Маловічко_____

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.С. Цапліна_____

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 96 сторінок, 60 позицій у списку літератури.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА, ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ, СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ, СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ, ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ

Мета дослідження: аналіз особливостей забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану з урахуванням сучасних соціально-економічних викликів та потреб внутрішньо переміщених осіб.

Об'єкт дослідження: внутрішньо переміщені особи.

Предмет дослідження: специфіка соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану.

Методи дослідження: об'єктивний, історичний, системного підходу.

Гіпотеза: ефективне забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану можливе за умови впровадження комплексного, інтегрованого підходу, який враховує індивідуальні потреби переселенців, забезпечує доступ до базових соціальних послуг, сприяє їх соціальній адаптації та інтеграції у приймаючі громади, а також передбачає активну міжвідомчу співпрацю, належне фінансування програм підтримки та залучення місцевих ініціатив.

Висновки: 1. Зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, їх соціальна вразливість, втрати житла, роботи, соціальних зв'язків, а також психологічні травми, отримані внаслідок вимушеного переміщення, загострили потребу у створенні ефективних механізмів підтримки та інтеграції у приймаючі громади.

2. Забезпечення ефективного соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану можливе за умови впровадження комплексного, інтегрованого підходу, який поєднує матеріальну підтримку, доступ до базових соціальних послуг, психологічну допомогу, програми соціальної адаптації та активне залучення до життя приймаючих громад.

SUMMARY

The qualification work consists of 96 pages, 60 items in the bibliography.

SOCIAL WORK, SOCIAL WORK TECHNOLOGIES, SOCIAL PROTECTION, SOCIAL ADAPTATION, INTERNALLY DISPLACED PERSONS

The aim of the research is analysis of the peculiarities of ensuring social protection of internally displaced persons under martial law, taking into account current socio-economic challenges and needs of internally displaced persons.

Research Object: internally displaced persons.

Research Subject: specifics of social protection of internally displaced persons under martial law.

Research Methods: objective, historical, systemic approach.

Hypothesis: Effective social protection of internally displaced persons under martial law is possible if a comprehensive, integrated approach is implemented that takes into account the individual needs of IDPs, provides access to basic social services, promotes their social adaptation and integration into host communities, and provides for active interagency cooperation, adequate funding for support programs and involvement of local initiatives.

Conclusions: 1. The growing number of internally displaced persons, their social vulnerability, loss of housing, jobs, social ties, and psychological trauma caused by forced displacement have exacerbated the need to create effective mechanisms for support and integration into host communities.

2. Ensuring effective social protection of internally displaced persons under martial law is possible if a comprehensive, integrated approach is implemented that combines material support, access to basic social services, psychological assistance, social adaptation programs, and active involvement in the life of host communities.

ЗМІСТ

ВСТУП.....3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....6
1.1. Стан наукової розробки проблеми забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану..... 6
1.2. Характеристика основних понять дослідження: «соціальна робота», «технологія соціальної роботи», «соціальний захист», «соціальна адаптація», «внутрішньо переміщені особи»..... 14
1.3. Принципи та методи дослідження забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану..... 23
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....27
2.1. Внутрішньо переміщені особи як клієнти соціальної роботи..... 27
2.2. Державні програми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб.... 31
2.3. Соціальна адаптація як стратегія забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в нових умовах життя..... 49
РОЗДІЛ 361 ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....61
3.1. Аналіз програм соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у зарубіжних країнах..... 61
3.2. Рекомендації щодо здійснення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану..... 76
ВИСНОВКИ.....81
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....90

ВСТУП

Актуальність дослідження обумовлена глибокими соціальними трансформаціями, спричиненими масштабними воєнними діями на території України, які призвели до масового внутрішнього переміщення населення та створили серйозні виклики для національної системи соціального захисту. Внутрішньо переміщені особи опинилися у ситуації, що загострила їх соціальну вразливість через втрату житла, роботи, соціальних зв'язків та необхідність адаптації до нових умов життя. Такі обставини створюють потребу в наданні всебічної допомоги, яка охоплює як матеріальну підтримку, так і комплекс заходів для сприяння інтеграції ВПО у нове соціальне середовище. Система соціального захисту України, незважаючи на наявність правових механізмів підтримки, виявилася недостатньо готовою до кризи такої масштабності. Це проявляється у складнощах із реєстрацією ВПО, обмеженому доступі до соціальних послуг, недостатньому фінансуванні програм допомоги та нерівномірному розподілі ресурсів між регіонами.

Значна кількість внутрішньо переміщених осіб стикається з перешкодами при працевлаштуванні, пошуку житла та отриманні необхідної медичної допомоги, що ускладнює їхню соціальну адаптацію. Окрім матеріальних труднощів, ВПО переживають серйозні психологічні навантаження, пов'язані з втратою домівки, тривогою за майбутнє та необхідністю пристосування до нових соціальних умов. Ці обставини вимагають від держави не лише забезпечення базових соціальних прав, а й створення умов для ефективної інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади, забезпечення доступу до освіти, медицини, ринку праці та соціальних послуг. Проблема ускладнюється й тим, що наявні механізми підтримки часто не враховують індивідуальні потреби переселенців, що знижує ефективність соціальної політики та посилює відчуття ізоляції серед ВПО.

Система соціального захисту стикається з проблемами, які гальмують інтеграційні процеси, створюючи бар'єри для повноцінної участі внутрішньо

переміщених осіб у житті приймаючих громад. Недосконаліть законодавчих актів, складні бюрократичні процедури, обмежене фінансування соціальних програм, нерівномірний доступ до житлових ресурсів, а також низький рівень соціальної інтеграції поглиблюють кризу соціального захисту ВПО. Зростання кількості переселенців загострює проблему соціальної вразливості, особливо серед жінок, дітей, осіб похилого віку та людей з інвалідністю, які стикаються з додатковими труднощами у процесі адаптації.

Сучасна ситуація вимагає пошуку ефективних рішень, які дозволять удосконалити систему соціального захисту та забезпечити внутрішньо переміщеним особам гідний рівень життя. Інноваційні підходи у соціальній роботі, орієнтовані на створення умов для інтеграції ВПО у приймаючі громади, є ключем до досягнення соціальної стабільності. Необхідність розробки комплексних програм підтримки, спрямованих на забезпечення працевлаштування, професійної підготовки, психологічної підтримки та доступу до соціальних послуг, є важливою умовою успішної інтеграції ВПО у суспільство. Ефективна соціальна політика має враховувати специфічні потреби внутрішньо переміщених осіб, забезпечувати гнучкість державних програм, сприяти розвитку місцевих ініціатив та налагодженню міжвідомчої співпраці.

Проблемна ситуація, яка склалася у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, вимагає комплексного підходу до її вирішення. Створення ефективних механізмів підтримки, удосконалення законодавчої бази, забезпечення фінансування соціальних програм та розвиток інноваційних практик соціальної роботи сприятимуть підвищенню рівня соціального захисту ВПО та їхній успішній інтеграції у нове середовище. Це дозволить зменшити соціальну напругу, сприяти соціальній згуртованості та забезпечити сталість розвитку суспільства в умовах тривалих кризових викликів.

Об’єкт дослідження: внутрішньо переміщені особи.

Предмет дослідження: специфіка соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану.

Метою дослідження є всебічний аналіз особливостей забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану з урахуванням сучасних соціально-економічних викликів та потреб переселенців.

Відповідно до поставленої мети в роботі поставлено такі основні завдання:

– дослідити стан наукової розробки проблеми забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у умовах воєнного стану;

– визначити головні поняття дослідження;

– визначити принципи та методи дослідження забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у умовах воєнного стану;

– охарактеризувати внутрішньо переміщених осіб як клієнтів соціальної роботи;

– проаналізувати державні програми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб;

– визначити специфіку соціальної адаптації як стратегії забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у нових умовах життя;

– проаналізувати програми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у зарубіжних країнах;

– розробити рекомендації щодо здійснення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що ефективне забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану можливе за умови впровадження комплексного, інтегрованого підходу, який враховує індивідуальні потреби переселенців, забезпечує доступ до базових соціальних послуг, сприяє їх соціальній адаптації та інтеграції у приймаючі громади, а також передбачає активну міжвідомчу співпрацю, належне фінансування програм підтримки та залучення місцевих ініціатив.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Стан наукової розробки проблеми забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану

Проблема соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО) є однією з ключових тем наукових досліджень, які стосуються забезпечення соціальних прав та інтеграції таких осіб у приймаючі громади. Вивчення цього питання охоплює широке коло аспектів, включаючи міжнародні правові рамки, регіональні ініціативи, національні законодавчі підходи, економічні фактори та соціальні наслідки внутрішнього переміщення.

З часу ухвалення Керівних принципів щодо внутрішнього переміщення у 1998 році міжнародна спільнота здійснила значні кроки для створення ефективних механізмів соціального захисту ВПО. Одним із ключових проривів стало прийняття Кампальської конвенції Африканського союзу у 2009 році, яка вперше встановила регіональні правові зобов’язання щодо ВПО. Крім того, у різних країнах впроваджуються власні нормативні акти, що відповідають міжнародним стандартам, проте рівень їх реалізації суттєво відрізняється.

Наукові дослідження з цієї тематики приділяють значну увагу аналізу механізмів соціального захисту ВПО в різних країнах та оцінці їхньої ефективності. Зокрема, ключові питання включають забезпечення доступу ВПО до базових соціальних послуг, таких як житло, охорона здоров’я, освіта, зайнятість і соціальна підтримка. Окрім цього, аналізується фінансування програм соціального захисту, рівень співпраці між державними структурами та міжнародними організаціями, а також вплив кризових ситуацій, зокрема збройних конфліктів і природних катастроф, на систему соціальної політики [3, с. 231].

У випадку України проблема соціального захисту ВПО стала надзвичайно актуальною після початку збройного конфлікту у 2014 році. Протягом наступних років було розроблено спеціальне законодавство, яке включало Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та низку підзаконних актів, спрямованих на регулювання соціальної допомоги, забезпечення житлом та доступу до соціальних послуг.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» є основним нормативно-правовим актом, що визначає правовий статус цієї категорії населення та регламентує механізми їхнього соціального захисту. Даний закон гарантує права, свободи та законні інтереси внутрішньо переміщених осіб, забезпечує умови для їх інтеграції або повернення до попереднього місця проживання, а також встановлює обов’язки держави щодо підтримки ВПО.

Основним положенням закону є визначення поняття внутрішньо переміщеної особи. ВПО визнається громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка змушена була залишити своє місце постійного проживання через збройний конфлікт, тимчасову окупацію, масові акти насильства або інші кризові ситуації.

Закон закріплює права ВПО на отримання соціальної допомоги, сприяння у працевлаштуванні, забезпечення житлом, доступ до медичних та освітніх послуг. Особлива увага приділяється питанням фінансування заходів соціального захисту ВПО, яке здійснюється за рахунок державного та місцевих бюджетів, а також міжнародної допомоги.

Окремий розділ закону регулює механізм обліку та реєстрації внутрішньо переміщених осіб, які зобов’язані зареєструватися в органах соціального захисту, що дає їм право на отримання відповідної державної підтримки. Держава, своєю чергою, гарантує захист від дискримінації за ознакою внутрішнього переміщення, забезпечує дотримання виборчих прав, а також створює можливості для юридичного та адміністративного захисту ВПО.

Закон також визначає роль державних органів у забезпеченні прав ВПО. Кабінет Міністрів України, міністерства та місцеві органи влади відповідальні за реалізацію заходів підтримки, розробку програм інтеграції, створення умов для повернення або адаптації переміщених осіб у приймаючих громадах. Особливу роль у цьому процесі відіграє співпраця з міжнародними організаціями, громадськими ініціативами та благодійними фондами.

Важливим аспектом закону є забезпечення житлових прав ВПО. Держава сприяє тимчасовому розміщенню, компенсує витрати на оренду житла та впроваджує програми забезпечення постійним житлом. Однак практика свідчить, що рівень реалізації цих механізмів залежить від наявності бюджетних ресурсів та адміністративних спроможностей регіональних органів влади.

Окрім цього, закон передбачає механізми соціальної адаптації ВПО, сприяє їх професійній інтеграції через систему перепідготовки та зайнятості. Працевлаштування внутрішньо переміщених осіб є однією з ключових проблем, оскільки вони часто стикаються з труднощами в отриманні стабільного доходу. Держава впроваджує програми підтримки самозайнятості та професійного навчання, що має сприяти економічній інтеграції ВПО.

Однак практична реалізація визначених заходів супроводжується численними проблемами, серед яких – брак фінансування, складнощі з обліком та реєстрацією ВПО, недостатня міжвідомча координація та нерівномірний розподіл ресурсів між регіонами.

Проблема правового та соціального захисту внутрішньо переміщених осіб є об’єктом уваги багатьох науковців. Зокрема, питання, пов’язані з біженцями, досліджували іноземні вчені, серед яких К. Бран, Г. Гудвін-Гілл, Ж. Зайончковська, Е. Муні, В. Потапова, Т. Хаммар, А. Ястребова та інші. У вітчизняній науці цій темі присвятили свої праці такі дослідники, як І. Василенко, О. Виноградова, І. Гарна, Є. Герасименко, І. Ковалишин, О. Макарова, О. Малиновська, Є. Микитенко, М. Романюк та інші. Враховуючи триваючий військовий конфлікт на сході України та анексію Криму, подальше вивчення цієї проблематики залишається надзвичайно важливим.

Олена Миколаївна Романова є одним із провідних дослідників у сфері правового забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні. У своїх працях вона аналізує правові механізми підтримки ВПО, досліджує основні проблеми, що виникають у процесі їхньої інтеграції, та пропонує шляхи вдосконалення чинного законодавства .

Значну увагу Романова приділяє аналізу законодавчого регулювання прав ВПО. Вона детально розглядає Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», а також інші нормативно-правові акти, що стосуються цієї категорії населення. Дослідниця звертає увагу на те, що існують значні проблеми з реалізацією права на житло, доступом до зайнятості та отриманням соціальної допомоги, що ускладнює процес адаптації ВПО у нових громадах.

Окреме місце у дослідженнях Романової займає питання ефективності державних програм підтримки ВПО. Вона наголошує, що недостатність фінансування та бюрократичні перешкоди роблять процес отримання статусу ВПО та пов’язаних із цим соціальних гарантій складним і тривалим. Вчена підкреслює, що для ефективної підтримки необхідно удосконалювати механізми міжвідомчої координації та забезпечувати стабільне фінансування програм допомоги.

Важливим напрямом її досліджень є право ВПО на житло. Романова звертає увагу на недосконаліть механізмів забезпечення переселенців постійним житлом та недостатню ефективність програм державної підтримки у цій сфері. Вона аналізує існуючі програми, такі як компенсація витрат на оренду житла та пільгове кредитування, та наголошує на необхідності їх розширення та спрощення процедур отримання допомоги.

Дослідниця також акцентує увагу на проблемах соціальної інтеграції та працевлаштування ВПО. Вона вказує на труднощі, з якими стикаються переселенці при пошуку роботи, недостатню доступність професійної перекваліфікації та необхідність активного залучення бізнесу та міжнародних організацій до розв’язання цих питань. Вона підкреслює, що без належної

державної підтримки значна частина ВПО ризикує залишитися у вразливому соціально-економічному становищі [3, с.259]

У своїх рекомендаціях щодо вдосконалення законодавства О.М. Романова пропонує спрощення процедур реєстрації ВПО, розширення програм соціального житла, посилення механізмів державної підтримки у сфері працевлаштування та покращення координації між органами влади. Вона наголошує, що ефективність цих заходів значною мірою залежить від наявності належного фінансування та політичної волі для їх реалізації.

У своїх дослідженнях О.П. Лішик підкреслює, що внутрішньо переміщені діти та молодь стикаються з численними труднощами під час інтеграції в систему освіти. Основними проблемами є складнощі з визнанням документів про освіту, брак інклюзивного підходу в школах та обмежений доступ до позашкільної освіти. Вона наголошує на необхідності розробки спеціальних програм адаптації для дітей ВПО, що включають додаткові освітні курси, психологічну підтримку та фінансову допомогу.

Окремий напрям досліджень О.П. Лішик стосується соціального забезпечення ВПО. Вона аналізує державні програми підтримки та вказує на їхню обмеженість. За її оцінками, нинішні механізми фінансування соціальних виплат є недостатніми для задоволення потреб ВПО, особливо в частині забезпечення житлом та стабільним доходом. Дослідниця пропонує розширити державні програми, зокрема створити грантові та кредитні механізми підтримки для ВПО, що сприятимуть їхній економічній самостійності.

О.П. Лішик також акцентує увагу на питаннях працевлаштування ВПО, зазначаючи, що ця категорія населення часто стикається з дискримінацією на ринку праці. Вона пропонує розширити програми професійної підготовки та перекваліфікації, що дозволить внутрішньо переміщеним особам отримати конкурентоспроможні навички та знайти стабільну роботу [55].

У своїх рекомендаціях дослідниця наголошує на необхідності комплексного підходу до соціального захисту ВПО, що включає розширення програм підтримки, забезпечення рівного доступу до освіти, створення

механізмів довготривалого житлового забезпечення та активізацію державних програм зайнятості. Вона підкреслює, що лише через системну державну політику можна досягти ефективної соціальної інтеграції ВПО.

Одним із ключових напрямів досліджень Т.І. Павлюк та Л. П. Середницької є оцінка державних політик щодо ВПО. Вони звертають увагу на необхідність удосконалення нормативно-правової бази, що регулює права внутрішньо переміщених осіб, наголошуючи на прогалинах у реалізації державних програм соціального забезпечення. Зокрема, вони підкреслюють, що ВПО часто стикаються з труднощами у доступі до житла, соціальної допомоги, медичних та освітніх послуг, що ускладнює їхню адаптацію та інтеграцію в місцеві громади.

Дослідниці також аналізують ефективність існуючих механізмів соціального захисту, зокрема державних програм житлового забезпечення, програм професійної адаптації та підтримки зайнятості. Вони наголошують, що хоча держава передбачає різні форми підтримки для ВПО, їх реалізація часто гальмується через бюрократичні процедури та недостатнє фінансування.

Окрему увагу у своїх дослідженнях Т.І. Павлюк і Л.П. Середницька приділяють соціально-психологічній адаптації ВПО. Вони акцентують увагу на важливості надання психологічної підтримки та впровадження програм психосоціальної реабілітації, оскільки значна частина переселенців пережила стресові ситуації, що впливають на їхнє повсякденне життя [55].

У своїх рекомендаціях дослідниці пропонують удосконалення програм соціальної підтримки ВПО через розширення доступу до соціальних та медичних послуг, спрощення процедур отримання допомоги, створення довгострокових житлових програм та покращення механізмів працевлаштування. Вони також наголошують на необхідності залучення громадянського суспільства та міжнародних організацій до розробки та реалізації програм соціального захисту ВПО.

Одним із ключових напрямів досліджень В. Басова, С. Бубняка і П. Дерев’янко є вивчення державних програм підтримки ВПО та оцінка їх

ефективності. Вони наголошують на важливості розширення державного фінансування соціальних програм, а також на необхідності усунення бюрократичних перепон, що ускладнюють отримання допомоги. Дослідники вказують, що чинна система соціального захисту потребує більшої гнучкості та адаптивності до реальних потреб переміщених осіб.

Значну увагу Басов, Бубняк і Дерев'янко приділяють питанням житлового забезпечення ВПО. Вони аналізують діючі державні програми компенсації витрат на оренду житла, пільгового кредитування та тимчасового розміщення, підкреслюючи їхню недостатню доступність для більшості переселенців. Вчені пропонують створення нових механізмів фінансування житлових програм, зокрема через залучення міжнародних фондів та інвестицій.

Ще одним важливим аспектом їхніх досліджень є соціально-економічна інтеграція ВПО. Дослідники наголошують на необхідності створення ефективних програм професійної підготовки, перепідготовки та стимулювання зайнятості серед внутрішньо переміщених осіб. Вони відзначають, що низький рівень економічної інтеграції ВПО значно ускладнює їх адаптацію та створює ризики маргіналізації.

У своїх рекомендаціях В. Басов, С. Бубняк і П. Дерев'янко пропонують низку заходів для підвищення ефективності соціального захисту ВПО, зокрема:

– реформування системи державних виплат через запровадження гнучких механізмів фінансової підтримки;

– спрощення процедур отримання соціальних допомог та житлових субсидій;

– створення державних і муніципальних житлових програм для ВПО;

– розвиток інфраструктури підтримки зайнятості та професійного навчання;

– посилення координації між державними органами, міжнародними організаціями та громадськими ініціативами [60].

Після початку повномасштабної російської агресії у 2022 році проблема соціального захисту ВПО значно загострилася. Масштабні переміщення населення, руйнування інфраструктури та зростання рівня безробіття створили

нові виклики для системи соціального захисту. Було запроваджено нові механізми державної підтримки, такі як щомісячна фінансова допомога для ВПО, розширення програм забезпечення житлом, адаптація соціальних послуг до умов воєнного стану. Проте їх ефективність значною мірою залежить від доступності фінансових ресурсів та здатності державних інституцій оперативно реагувати на нові виклики.

Одним із найважливіших аспектів наукових досліджень є оцінка політики житлового забезпечення ВПО. Попри існування державних програм, що передбачають компенсацію оренди житла, пільгові іпотечні кредити та створення тимчасового житлового фонду, лише 7% ВПО в Україні отримали житло від держави. Це свідчить про необхідність розширення таких програм, збільшення фінансування та розробки додаткових механізмів інтеграції ВПО у місцеві громади.

Дослідження підтверджують, що проблема працевлаштування залишається гострою для ВПО. Відсутність сталого доходу є основним бар'єром для інтеграції переміщених осіб у громади. Більшість ВПО працює в неформальному секторі або зайнята низькооплачуваною працею, що не забезпечує належний рівень добробуту. Це підкреслює важливість розробки спеціальних програм професійної підготовки, перекваліфікації та сприяння підприємницькій діяльності серед ВПО.

Таким чином, проблема соціального захисту ВПО потребує комплексного підходу, що включає законодавче врегулювання, фінансове забезпечення, розширення соціальних програм, удосконалення механізмів реєстрації та координації між державними і міжнародними інституціями. Подальші наукові дослідження мають бути зосереджені на розробці ефективних політик інтеграції ВПО, підвищенні рівня соціального захисту та забезпеченні стійкості державної системи підтримки в умовах воєнних і поствоєнних викликів.

1.2. Характеристика основних понять дослідження: «соціальна робота», «технологія соціальної роботи», «соціальний захист», «соціальна адаптація», «внутрішньо переміщені особи»

У контексті забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб важливим є розуміння концепції «соціальної роботи», яка виступає ключовим інструментом підтримки вразливих груп населення. Соціальна робота охоплює комплекс заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для інтеграції ВПО в приймаючі громади, забезпечення доступу до базових соціальних послуг, психологічну підтримку та сприяння працевлаштуванню. Завдяки поєднанню правових, психологічних та соціально-економічних методів соціальна робота допомагає переселенцям подолати кризові ситуації та сприяє їхній соціальній адаптації.

Технологія соціальної роботи визначається як система методів, прийомів та алгоритмів, що використовуються соціальними працівниками для надання допомоги клієнтам. У випадку ВПО це включає індивідуальне консультування, розробку планів інтеграції, кризове втручання, групові тренінги з адаптації до нових умов життя та програми соціально-економічного включення. Особливе значення мають інноваційні підходи, такі як кейс-менеджмент, який дозволяє розробляти персоналізовані стратегії допомоги кожній родині ВПО.

Використання технологій соціальної роботи забезпечує ефективну взаємодію між переселенцями, місцевими громадами та державними інституціями. Це дозволяє створювати сталі механізми інтеграції та соціальної підтримки, сприяючи поступовому відновленню соціальної стабільності в умовах воєнного стану.

На тлі глобального поширення схем соціального захисту у XXI столітті низка країн намагається об’єднати окремі програми в цілісні та узгоджені системи. Такий підхід відповідає Цілі 1.3 Цілей сталого розвитку ООН щодо впровадження національно відповідних систем та заходів соціального захисту для всіх. Процес створення системи соціального захисту зазвичай розпочинається з розробки політики соціального захисту, яка формує бачення

інтеграції різних програм і покращення охоплення населення.

Станом на 2015 рік, 77 країн, що розвиваються, уже мали політику чи стратегію соціального захисту, тоді як 31 країна перебувала на етапі її планування чи розробки. Такий підхід спрямований на підвищення ефективності соціального захисту, покращення доступу до допомоги для вразливих груп населення та забезпечення стабільності соціальної підтримки.

Хоча термінологія та підходи до соціального захисту варіюються в різних країнах, зазвичай система соціального захисту визначається як рамкова структура, у межах якої інтегруються або, принаймні, координуються три основні складові соціального захисту: соціальна допомога, соціальне страхування, програми ринку праці. Політики та механізми систем охорони здоров'я, спрямовані на забезпечення універсального доступу до медичних послуг, можна розглядати як четверту складову системи соціального захисту [1, с.78].

Глобально значення соціального захисту є предметом активних дискусій, і багато інституцій та країн визначають цей термін по-різному. Як термін, його популяризував Карл Поланьї у своїй роботі «Велика трансформація» (1944), де він розумів соціальний захист дуже широко, як будь-яку діяльність, яку держава здійснює для захисту своїх громадян. За останні 25 років цей термін став широко використовуваним у сфері міжнародного розвитку.

Соціальний захист є фундаментальною складовою соціальної політики держави, спрямованою на забезпечення добробуту, розвитку та безпеки громадян. Він охоплює комплекс правових, економічних та організаційних заходів, покликаних убезпечити населення від негативних впливів об'єктивних обставин та гарантувати реалізацію соціальних прав людини і громадянина.

У науковій літературі поняття «соціальний захист» розглядається у двох аспектах: широкому та вузькому. У широкому розумінні соціальний захист трактується як діяльність держави, спрямована на формування та розвиток повноцінної особистості, нейтралізацію негативних факторів, створення умов для самореалізації та утвердження в житті. У вузькому сенсі це сукупність

економічних і правових гарантій, що забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав громадян та досягнення соціально прийнятного рівня життя.

Важливо розрізняти поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення».

Соціальний захист охоплює широкий спектр заходів, що включають соціальне страхування, соціальну допомогу, охорону здоров'я, освіту, житлову політику та інші форми підтримки. Це комплексна система, яка має на меті захистити громадян від соціальних ризиків та забезпечити гідний рівень життя. Соціальний захист є динамічним процесом, що адаптується до змін у суспільстві та економіці, враховуючи нові виклики та потреби населення.

Соціальне забезпечення, як складова соціального захисту, фокусується на наданні матеріальної підтримки та послуг певним категоріям населення. Це включає пенсійне забезпечення, допомогу по безробіттю, виплати у зв'язку з інвалідністю, підтримку сімей з дітьми та інші види соціальних виплат. Соціальне забезпечення базується на принципах солідарності та справедливості, забезпечуючи перерозподіл ресурсів для підтримки тих, хто цього потребує [40, с.138].

Важливо розуміти, що соціальний захист та соціальне забезпечення взаємодоповнюють одне одного. Соціальний захист створює загальну рамку політики та програм, спрямованих на забезпечення соціальної безпеки, тоді як соціальне забезпечення реалізує конкретні механізми підтримки через надання матеріальних та нематеріальних благ. Разом вони формують основу соціальної держави, яка прагне забезпечити гідні умови життя для всіх своїх громадян.

Ефективність цих систем залежить від чіткого нормативно-правового регулювання, достатнього фінансування та постійного моніторингу їх впровадження. У сучасних умовах особливого значення набуває адаптація соціального захисту та забезпечення до нових викликів, таких як демографічні зміни, економічні кризи та соціальні трансформації.

Оскільки існує багато визначень соціального захисту, цей термін не відповідає базовому правилу мови, яке передбачає, що коли одна людина

використовує слово чи термін, слухач має приписати йому те саме значення. Якщо значення слів різниться між мовцем і слухачем, комунікація – через взаєморозуміння – стає ускладненою. Тому надзвичайно важливо мати чітке й зрозуміле визначення соціального захисту, щоб його можна було легко та ефективно використовувати з політиками й громадськістю.

Крім того, необхідно не лише гарантувати концептуальне визначення, але й визнати соціальний захист і його складові частини як системи та важливі державні послуги – фактично, як окремі сектори уряду, подібно до охорони здоров'я та освіти.

Визначення соціального захисту, використане А.М. Шамілем, включає як мету соціального захисту, так і операційне визначення, що фокусується на двох ключових державних послугах, які є його складовими. Це визначення базується на міжнародних стандартах класифікації державних послуг, узгоджених із принципами, викладеними в Огляді Аткінсона (2005), який класифікував сфери державних витрат для уряду Великобританії [23, с.61].

Ефективна система соціального захисту спрямована на вирішення ризиків і викликів, з якими стикаються люди протягом усього життєвого циклу, шляхом забезпечення доходу та згладжування споживання для всіх членів суспільства, а також надання додаткової турботи та підтримки, спеціально адаптованих до потреб найбільш уразливих осіб і сімей.

Соціальний захист визначається як такий, що складається з двох основних державних послуг:

– система соціального забезпечення, яка пропонує грошові трансфери людям протягом усього їхнього життя;

– система соціальних послуг, яка забезпечує доступ осіб і сімей до підтримки соціальної роботи та супутнього соціального догляду.

Система соціального забезпечення включає набір грошових трансферів, які держава надає своїм громадянам та легальним резидентам. Вона є багаторівневою, складаючись із трьох основних рівнів:

– Схеми, фінансовані за рахунок податків, які забезпечуються з загальних державних доходів, і, таким чином, підтримуються всіма членами суспільства. Ці схеми мають забезпечувати мінімальний дохід для всіх громадян протягом усього їхнього життя. Якщо такі схеми добре розроблені, вони можуть гарантувати доступ кожного члена суспільства до базового рівня соціального забезпечення. Іноді реалізація таких схем передається напівдержавним організаціям.

– Схеми, що управляються державою, і фінансуються за рахунок внесків працівників та роботодавців. Ці схеми можуть бути розроблені як системи соціального страхування (із елементами солідарності) або як приватні рахунки для окремих осіб. Внески зазвичай є обов'язковими для всіх працевлаштованих осіб, але в деяких країнах самозайняті особи можуть мати можливість робити добровільні внески. Управління такими схемами також може бути передане напівдержавним організаціям, бажано тим самим, які реалізують податково-фінансовані схеми у межах багаторівневої системи.

– Добровільні схеми, які фінансуються за рахунок внесків і управляються приватним сектором під регулюванням держави. Зазвичай такі схеми надаються роботодавцями.

Ця багаторівнева структура дозволяє гарантувати ширший спектр соціального захисту, враховуючи різні джерела фінансування та механізми управління, забезпечуючи як базову підтримку, так і можливості для додаткового доходу через добровільні внески.

Найбільш розвинені системи соціального забезпечення охоплюють ризики, з якими люди стикаються протягом життя, через різні програми, такі як виплати на дітей, інвалідність, безробіття, хворобу, батьківство та старість. Часто ці програми доповнюються невеликими, залишковими програмами, спрямованими на підтримку сімей або домогосподарств, які живуть у бідності. Виплати для осіб працездатного віку, наприклад, схеми безробіття, часто інтегруються з активними програмами на ринку праці, щоб допомогти людям отримати доступ до гідної роботи.

Добре спроєктована система соціального забезпечення є природно адаптованою до кризових ситуацій, що дозволяє ефективно реагувати на виклики та надавати підтримку під час соціальних або економічних потрясінь.

Соціальні послуги базуються на національній системі соціальної роботи, яка включає професіоналів, що працюють безпосередньо з вразливими сім'ями та особами, забезпечуючи доступ до необхідної підтримки з боку державного сектору. Зазвичай послуги поділяються на допомогу дітям та допомогу дорослим. Соціальні послуги також охоплюють надання соціального догляду, яким керує система соціальної роботи, що передбачає:

– підтримку вразливих осіб у домашніх умовах через працівників громадського догляду;

– допомогу в інституційних умовах, таких як будинки для літніх людей чи денні центри.

Хоча соціальні послуги фінансуються із загальних державних доходів, їх адміністрування часто здійснюється органами місцевого самоврядування, тоді як самі послуги можуть надаватися як державними, так і приватними чи добровільними організаціями.

Ризики і потреби, які охоплюються системою соціального захисту (функції соціального захисту), включають:

– Хвороби: підтримка доходів і допомога в грошовій формі у зв'язку з фізичними або психічними захворюваннями (без урахування інвалідності);

– Охорона здоров'я: медичні послуги для підтримання, відновлення або покращення здоров'я осіб, незалежно від походження захворювання;

– Інвалідність: підтримка доходів і допомога в грошовій або натуральній формі (крім медичних послуг) у зв'язку з неспроможністю фізично чи психічно обмежених осіб брати участь в економічній та соціальній діяльності.

– Старість: підтримка доходів і допомога в грошовій або натуральній формі (крім медичних послуг) у зв'язку зі старістю;

– Втрати годувальника: підтримка доходів і допомога в грошовій або натуральній формі у зв'язку зі смертю члена сім'ї;

– Сім’я/діти: допомога в грошовій або натуральній формі (крім медичних послуг) для покриття витрат на вагітність, народження та усиновлення дітей, виховання дітей та догляд за іншими членами сім’ї;

– Безробіття: підтримка доходів і допомога в грошовій або натуральній формі у зв’язку з безробіттям;

– Житло: допомога в покритті витрат на житло;

– Соціальна ізоляція: пільги в грошовій або натуральній формі (крім медичних послуг), спеціально спрямовані на подолання бідності та соціальної ізоляції, якщо вони не охоплені іншими функціями.

Вищезазначений перелік функцій було розроблено з урахуванням європейського досвіду. Для ширшого застосування, зокрема в країнах, що розвиваються, необхідно розширити цей список функцій. До нього слід включити виплати, пов’язані з базовою освітою, а також програми забезпечення базовими продуктами харчування. Освітні виплати охоплювали б безкоштовний доступ до державної освіти, звільнення від плати за навчання, безкоштовні підручники тощо. Виплати на харчування передбачали б продовольчу допомогу, талони на продукти харчування та продовольчі субсидії. У випадку різних заходів і організаційних механізмів, спрямованих на економічно активне населення в аграрному секторі та сільську місцевість, іноді важко розмежувати їхні функції соціального захисту та економічної політики щодо субсидування/захисту сільськогосподарського виробництва. Це стосується багатьох схем соціального забезпечення фермерів, а також субсидій на аграрні ресурси чи програм страхування врожаю. Хоча останні можуть сприяти підтримці доходів сільських домогосподарств, їх не слід класифікувати як схеми соціального захисту.

Також важливо виокремити ще одну функцію соціального захисту, яка охоплює всі схеми, що надають як специфічні короткострокові виплати у разі тимчасової непрацездатності, так і довгострокові пенсії у випадках професійних (пов’язаних із зайнятістю) травм і захворювань. Ця функція не виділяється окремо в системі ESSPROS (Європейська система інтегрованої статистики

соціального захисту), але відокремлюється в інших класифікаціях МОП (міжнародна організація праці) та ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку). Такий окремий підхід є особливо доцільним для країн, що розвиваються, оскільки в багатьох із них ці схеми є практично єдиним видом страхування у разі хвороби та інвалідності.

Ще одне запропоноване розширення, у порівнянні з базовою методологією ESSPROS, стосується функції безробіття та політики ринку праці. ESSPROS обмежується виплатами, які надаються безпосередньо бенефіціарам (особам і домогосподарствам), і виключає «непрямі виплати», такі як субсидії на заробітну плату, що виплачуються роботодавцям, або зниження соціальних внесків/податків роботодавців як стимул для працевлаштування безробітних осіб.

Водночас EUROSTAT розробляє окрему статистичну модульну базу даних щодо політики ринку праці. Вона охоплює значно ширший спектр заходів, ніж базовий модуль ESSPROS, і включає не лише прямі трансфери бенефіціарам, але й трансфери роботодавцям (у вигляді субсидій на заробітну плату або зниження податків чи соціальних внесків). Ми пропонуємо дотримуватися цього ширшого підходу до функції безробіття, однак розділяти прямі втручання від непрямих.

Хоча ми пропонуємо кілька відхилень від класифікації ESSPROS, важливо гарантувати максимальну сумісність із підходом EUROSTAT. Класифікація функцій соціального захисту ESSPROS була прийнята (за винятком функції охорони здоров’я, яка розглядається окремо) в Класифікації функцій уряду (COFOG), розробленій Статистичним відділом ООН.

Нижчі рівні класифікації мають бути спрямовані, особливо у випадку послуг, на розрізнення базових послуг відповідно до дослідження UNICEF/UNDP щодо державних витрат на базові соціальні послуги. Особливо у межах функції охорони здоров’я має бути можливим виділити базові медичні послуги, які включають профілактику, репродуктивне здоров’я та базове лікування. Нижчі рівні класифікації виплат слід адаптувати до конкретної ситуації в країні. Важливо розрізняти різні типи виплат, основними з яких є:

– Грошові виплати, які можуть включати періодичні виплати, одноразові виплати та зменшення податків чи соціальних внесків (податкові пільги);

– Виплати в натуральній формі, які включають пряме надання товарів і послуг або компенсації.

Ще одним важливим розрізненням є поділ між умовними та безумовними виплатами, серед яких виділяються ті, що базуються на перевірці доходів (mean-tested), і ті, що не базуються на перевірці доходів (non-means-tested).

Соціальна адаптація визначається як процес пристосування індивіда до нових соціальних умов, що включає засвоєння нових соціальних ролей, норм та цінностей. Для внутрішньо переміщених осіб соціальна адаптація є критичним етапом інтеграції в нове середовище, оскільки вони стикаються з низкою викликів, таких як пошук житла, працевлаштування, доступ до медичних та освітніх послуг, а також подолання психологічних травм, пов’язаних з переміщенням [52, с.26].

Внутрішньо переміщені особи – це особи, які були змушені покинути свої постійні місця проживання внаслідок збройних конфліктів, насильства, порушень прав людини або стихійних лих, але не перетнули міжнародно визнаних державних кордонів [2, с.140]. В Україні проблема ВПО набула особливої актуальності після подій 2014 року та повномасштабного вторгнення в 2022 році, що призвело до масового переміщення населення з окупованих та небезпечних територій.

Ефективна система соціального захисту для ВПО повинна враховувати їхні специфічні потреби та забезпечувати комплексну підтримку, що включає матеріальну допомогу, психологічну підтримку, сприяння у працевлаштуванні та доступі до соціальних послуг. Інтеграція ВПО в приймаючі громади є важливим аспектом соціальної політики, оскільки сприяє соціальній згуртованості та стабільності в суспільстві.

Таким чином, удосконалення системи соціального захисту потребує як адаптації міжнародних стандартів до національних умов, так і створення нових механізмів підтримки, які відповідають реальним потребам населення.

Інтеграція різноманітних схем та послуг у єдину систему, врахування специфіки країни та забезпечення ефективної координації між рівнями управління є критично важливими завданнями. Розробка чітких критеріїв, прозорих процедур та розширення спектру послуг, орієнтованих на найбільш вразливі групи населення, дозволить не лише зменшити соціальні ризики, але й сприяти сталому розвитку суспільства загалом.

1.3. Принципи та методи дослідження забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану

Дослідження проблеми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб ґрунтується на сукупності теоретичних і методологічних засад, що дозволяють здійснити комплексний аналіз існуючих механізмів підтримки, виявити їхні особливості, оцінити ефективність та визначити перспективи вдосконалення. Ураховуючи складність цього явища, дослідження спирається на певні наукові принципи, які визначають його логіку, структуру та напрямки аналізу.

Одним із ключових принципів є системність**,** що передбачає розгляд соціального захисту ВПО як багатокомпонентної системи, яка включає законодавчі, економічні та організаційні механізми державної підтримки. Такий підхід дозволяє простежити взаємозв’язки між різними складовими системи соціального захисту та оцінити їхню ефективність у забезпеченні соціальної безпеки ВПО.

Не менш важливим є принцип комплексності**,** який зумовлює необхідність урахування широкого спектра чинників, що впливають на функціонування системи соціального захисту. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб включає питання працевлаштування, забезпечення житлом, доступу до освіти, медичного обслуговування та психологічної реабілітації. У зв’язку з цим дослідження охоплює різні сфери державної політики та передбачає міждисциплінарний підхід [7, с.31].

Розглядаючи питання соціального захисту ВПО, необхідно також ураховувати принцип наукової обґрунтованості, що вимагає використання достовірних джерел інформації, сучасних методів аналізу та перевірених теоретичних підходів. Вивчення проблеми спирається на наукові дослідження, державну та міжнародну статистику, нормативно-правові документи, звіти міжнародних організацій і результати соціологічних досліджень.

Особливого значення набуває принцип гуманізму, який акцентує увагу на необхідності забезпечення соціальної справедливості та створення умов для повноцінного життя внутрішньо переміщених осіб. Соціальний захист спрямований не лише на матеріальну підтримку, а й на забезпечення прав і свобод, інтеграцію ВПО у нові громади, відновлення їхнього соціального статусу та психологічного стану.

У процесі дослідження також враховується принцип адаптивності, що означає необхідність урахування динамічних змін соціально-економічної ситуації та впровадження гнучких механізмів підтримки. Реалії воєнного часу змушують державні органи швидко реагувати на нові виклики, розробляти спеціальні програми допомоги та адаптувати систему соціального захисту до потреб переселенців.

Окрім загальнонаукових принципів, дослідження спирається на широкий спектр методів, що забезпечують глибокий аналіз проблеми соціального захисту ВПО. Використання різних методологічних підходів дозволяє отримати об’єктивні результати та зробити обґрунтовані висновки щодо ефективності існуючих механізмів підтримки.

Значне місце у дослідженні посідають теоретичні методи, які забезпечують наукове обґрунтування проблеми. Так, метод аналізу і синтезу використовується для вивчення соціального захисту як комплексного явища, що поєднує правові, економічні та організаційні аспекти. За допомогою методу абстрагування і узагальнення формується теоретична база дослідження, що дає змогу виокремити ключові тенденції розвитку соціального захисту ВПО в Україні та світі.

Важливим інструментом є порівняльний аналіз, що дозволяє зіставити різні моделі соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у різних країнах та оцінити їхню ефективність. Це дає можливість виявити найбільш успішні практики, які можуть бути використані в українському контексті.

Поряд із теоретичними методами активно застосовуються емпіричні методи, що дозволяють отримати фактичні дані щодо функціонування системи соціального захисту ВПО. Зокрема, документальний аналіз спрямований на вивчення законодавчих актів, міжнародних договорів, звітів державних установ і міжнародних організацій, що регулюють питання соціального захисту ВПО. Це дає змогу оцінити нормативно-правову базу та виявити її сильні й слабкі сторони [31, с.79].

Контент-аналіз застосовується для вивчення наукової літератури, публікацій у ЗМІ та офіційних звітів, що стосуються соціального захисту ВПО. Це допомагає простежити основні напрями наукової дискусії та визначити ключові проблеми, які потребують подальшого дослідження.

Для збору первинних даних можуть використовуватися соціологічні методи, зокрема опитування та експертні інтерв'ю. Опитування дозволяє отримати інформацію безпосередньо від ВПО щодо їхнього досвіду отримання соціальної допомоги, труднощів інтеграції та рівня задоволеності державною підтримкою. Експертні інтерв'ю з представниками органів влади, громадських організацій та науковцями дають змогу оцінити ефективність державної політики та визначити перспективи її вдосконалення.

Для оцінки масштабів проблеми та ефективності заходів соціального захисту застосовується статистичний аналіз**,** що включає опрацювання офіційних даних щодо кількості ВПО, рівня забезпечення житлом, рівня працевлаштування та доступу до соціальних послуг. Це дозволяє зробити висновки щодо результативності існуючих програм підтримки та виявити основні проблеми, які потребують вирішення.

Таким чином, дослідження соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у контексті воєнного стану базується на комплексному підході, що включає

систему наукових принципів та широкий спектр методів. Поєднання теоретичних і емпіричних підходів дозволяє отримати об’єктивну картину стану соціального захисту ВПО, оцінити ефективність наявних механізмів підтримки та розробити рекомендації щодо їхнього вдосконалення. Це має ключове значення для забезпечення соціальної справедливості та підвищення рівня життя внутрішньо переміщених осіб, що є одним із пріоритетів державної соціальної політики в умовах воєнного стану.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Внутрішньо переміщені особи як клієнти соціальної роботи

Соціально-психологічний стан внутрішньо переміщених осіб є складною багаторівневою проблемою, яка потребує глибокого аналізу з боку науковців та соціальних працівників. Дослідження показують, що внутрішнє переміщення викликає у людей широкий спектр емоційних реакцій – від страху та тривожності до депресії та почуття безнадійності.

Значний внесок у дослідження соціально-психологічних особливостей внутрішньо переміщених осіб зробила І.М. Леонова, яка акцентувала увагу на феномені самотності серед жінок-ВПО.

Авторка виявила, що соціальна самотність є домінантним фактором у психологічному стані жінок, що були змушені залишити рідні місця через воєнний конфлікт. Найвищий рівень самотності спостерігається під час інтеграції до нового соціального середовища, що зумовлює емоційну ізоляцію та відчуття відчуження. Дослідження показали, що відчуття самотності посилюється страхом бути самій, незадоволенням базових потреб та невизначеністю майбутнього.

У рамках емпіричного дослідження було виявлено, що серед жінок-ВПО спостерігається високий рівень соціальної самотності (M = 46,3) та помірно виражений страх бути самій (M = 3,7). Основними факторами, що посилюють відчуття самотності, є емоційна лабільність, депресивність, спонтанна агресивність та відчуття неприкаяності. Окрім того, матеріальні труднощі, незадоволення потреби в самореалізації та відсутність підтримуючого соціального оточення також є ключовими факторами.

Аналіз факторної моделі показав, що 65% сукупної дисперсії в дослідженні

було пояснено чотирма факторами: емоційна нестабільність, соціальна ізоляція, обмеження можливостей самореалізації та вплив суб'єктивних факторів, таких як страх критики, відчуття бездомності та образа на обставини вимушеного переселення [38, с.71].

На думку І.М. Леонової, ключовими підходами до зниження рівня соціальної самотності серед ВПО є розвиток програм психологічної підтримки, формування соціальних мереж підтримки та створення умов для інтеграції в нові соціальні середовища. Соціальні працівники мають враховувати індивідуальні потреби кожного клієнта, зокрема рівень емоційної стабільності та схильність до переживання акультураційного стресу.

Згідно з даними Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи (2023), понад 70% ВПО стикаються з економічним стресом через втрату роботи або джерел доходу. Це, у свою чергу, підвищує рівень психологічного навантаження та сприяє виникненню посттравматичних стресових розладів (ПТСР). Близько 45% опитаних повідомили про відчуття соціальної ізоляції та труднощі у формуванні нових соціальних зв'язків.

Особливої уваги потребують діти серед ВПО, оскільки вони вразливі до емоційних потрясінь та можуть проявляти тривожність, депресивні стани та труднощі в навчанні. За даними UNICEF (2023), близько 60% дітей серед ВПО демонструють симптоми психологічного дистресу, що вимагає спеціалізованої психологічної підтримки.

Дослідження, проведені Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, акцентують увагу на складних соціально-економічних умовах, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи в Україні. Згідно з аналітичними даними, значна частина ВПО відчуває труднощі з доступом до житла, працевлаштування та соціальних послуг, що негативно впливає на їхній соціально-психологічний стан.

У рамках круглого столу «Організаційно-правові механізми вирішення проблем та використання соціального потенціалу внутрішньо переміщених осіб», організованого Інститутом, було підкреслено необхідність удосконалення

законодавчої бази для забезпечення прав ВПО та створення умов для їхньої інтеграції в приймаючі громади. Зокрема, обговорювалися питання надання житла, доступу до ринку праці та соціального захисту .

Експерти Інституту наголошують на важливості розробки комплексних державних програм, спрямованих на підтримку ВПО, які включають не лише матеріальну допомогу, але й психологічну підтримку та сприяння соціальній адаптації. Такі програми повинні враховувати специфічні потреби різних груп ВПО, зокрема жінок, дітей та осіб похилого віку.

У дослідженнях Л.Ю. Малюги підкреслюється, що успішна соціальна адаптація ВПО залежить від комплексного підходу, який включає не лише матеріальну допомогу, але й надання психологічних послуг, підтримку у пошуку роботи та забезпечення житлом. Авторка зазначає, що інтеграція ВПО у приймаючі громади значно покращується за умови наявності програм менторства, психологічного консультування та громадських ініціатив, спрямованих на підтримку переселенців.

Зі свого боку, Міжнародна організація з міграції (МОМ) наголошує на важливості розвитку програм професійного навчання та перекваліфікації для ВПО, оскільки це сприяє їх економічній стабільності та знижує рівень соціальної напруги. За даними опитування МОМ, понад 55% ВПО, які брали участь у програмах перекваліфікації, успішно інтегрувалися в нові громади та знайшли стабільну роботу.

Значний внесок у вивчення соціально-психологічного стану внутрішньо переміщених осіб зробили М.С. Кудінова та Д. Кожанова, які у своїй роботі «Психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб: теоретичний аналіз проблеми» (2024) підкреслили, що ВПО стикаються з низкою соціально-психологічних викликів, зокрема зростанням рівня тривожності, почуттям втрати соціальних зв’язків, відчуженням від нового соціального середовища та виникненням посттравматичних стресових розладів.

Авторки визначають основні психологічні риси ВПО: підвищений рівень стресу, емоційну лабільність, знижену самооцінку та почуття безсилля. Зокрема,

згідно з їхнім дослідженням, близько 68% переселенців відчувають хронічний стрес, тоді як понад 45% страждають від симптомів депресії. Ці показники особливо високі серед жінок та людей похилого віку.

М.С. Кудінова та Д. Кожанова також акцентують увагу на тому, що особлива психологічна напруга виникає у дітей ВПО, які відчувають тривожність, страх перед новим оточенням та проблеми з адаптацією у навчальних закладах. Важливо враховувати ці фактори при розробці соціальних програм підтримки, спрямованих на інтеграцію дітей у нові громади.

Авторки пропонують комплексну модель соціально-психологічної підтримки ВПО, яка включає індивідуальні консультації, групову терапію, програми соціальної адаптації та створення платформ для соціальної взаємодії. Особливу увагу вони приділяють розвитку емоційного інтелекту та навичок стресостійкості серед переселенців.

М.С. Кудінова та Д. Кожанова наголошують на важливості створення сприятливого середовища для ВПО у приймаючих громадах, що передбачає не лише забезпечення базових соціальних потреб, але й формування відчуття приналежності до нової спільноти. Такий підхід дозволяє зменшити рівень соціальної ізоляції та сприяє успішній інтеграції ВПО.

Внутрішньо переміщені особи в Україні становлять одну з найбільш вразливих соціальних груп, які потребують комплексного підходу в системі соціальної роботи. Після початку повномасштабної агресії Російської Федерації у 2022 році кількість ВПО зросла в кілька разів, що створило серйозні виклики для соціальної політики держави. Соціальні працівники, взаємодіючи з ВПО, зіштовхуються із завданням забезпечити їм доступ до базових соціальних послуг, психологічної підтримки, правової допомоги та сприяння інтеграції у приймаючі громади [31, с.44].

Серед основних характеристик ВПО як клієнтів соціальної роботи варто виокремити високий рівень соціальної вразливості, психологічну травмованість, втрату соціальних зв’язків, відсутність стабільного джерела доходу та необхідність адаптації до нового соціокультурного середовища. Особливу увагу

слід приділяти роботі з дітьми, людьми похилого віку, особами з інвалідністю та іншими категоріями, які мають додаткові соціальні ризики. Важливо впроваджувати індивідуалізовані підходи, враховуючи особливі потреби кожного клієнта.

2.2. Державні програми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб

Проблематика державного регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні привернула увагу багатьох науковців, які досліджували як правові аспекти, так і соціально-економічні наслідки інтеграції переселенців у нові громади. Значний внесок у цю галузь зробили І.М. Сидоренко, О.В. Кравченко, Є.С. Гузенок. та Л.В. Петренко, які у своїх дослідженнях розглянули ключові виклики та можливості державних програм соціального захисту ВПО.

Значний внесок у вивчення соціальної реабілітації та адаптації внутрішньо переміщених осіб зробила Юлія Песоцька, яка акцентує увагу на важливості інтегрованого підходу до підтримки переселенців. Дослідниця підкреслює, що ефективна соціальна адаптація ВПО можлива лише за умови поєднання правової, економічної, психологічної та освітньої підтримки.

Песоцька відзначає, що головними викликами для ВПО є втрата соціальних зв’язків, складнощі з працевлаштуванням, обмежений доступ до житла та медичних послуг, а також високий рівень психологічного стресу. Особливу увагу авторка приділяє аналізу стратегій соціальної реабілітації, зокрема важливості надання комплексних послуг, створення індивідуальних програм підтримки та залучення громадських організацій до процесів інтеграції.

У своїй роботі Песоцька також виділяє роль місцевих громад у сприянні інтеграції ВПО, наголошуючи на необхідності розвитку соціальної інфраструктури, створення центрів підтримки переселенців та реалізації програм з підвищення кваліфікації для полегшення доступу до ринку праці. Вона

підкреслює, що активне залучення громадськості до процесу інтеграції переселенців сприяє зменшенню соціальної напруги та формуванню стійких локальних спільнот.

Песоцька також аналізує міжнародний досвід підтримки ВПО, зазначаючи успішні практики країн Європейського Союзу у сфері соціальної реабілітації переселенців. Вона пропонує адаптувати ці підходи до українських реалій, зокрема шляхом розвитку партнерств між державними установами та громадськими організаціями, а також впровадження освітніх та професійних програм для ВПО.

Є.С. Гузенок у своєму дослідженні аналізує соціально-економічні аспекти інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. Автор підкреслює, що важливою умовою успішної адаптації є створення рівних можливостей для участі ВПО в економічному житті громад, включаючи доступ до ринку праці та підтримку підприємницьких ініціатив.

Є.С. Гузенок акцентує увагу на нерівномірності доступу до соціальних послуг у різних регіонах України, що створює додаткові виклики для переселенців. Автор пропонує вдосконалення регіональних програм соціальної підтримки та впровадження механізмів моніторингу ефективності таких програм.

Дослідження також звертає увагу на соціально-психологічні аспекти інтеграції, підкреслюючи важливість створення сприятливого середовища в приймаючих громадах, та наголошує на необхідності підтримки громадських ініціатив, спрямованих на зміцнення соціальних зв’язків між місцевим населенням і переселенцями [7, с.57].

І.М. Сидоренко у своїх роботах акцентує увагу на важливості створення ефективних механізмів соціального захисту ВПО, зокрема через вдосконалення законодавчої бази та запровадження гнучких моделей соціальних послуг. Автор підкреслює необхідність забезпечення доступності базових соціальних гарантій для переселенців, включаючи право на житло, освіту та медичне обслуговування.

У дослідженні також розглядаються моделі партнерства між державними

органами та громадськими організаціями для забезпечення комплексної підтримки ВПО. І.М. Сидоренко акцентує увагу на необхідності забезпечення правової підтримки переселенців та впровадження програм соціального супроводу, які дозволяють зменшити ризик маргіналізації цієї соціальної групи.

Автор зазначає, що однією з головних проблем залишається низький рівень інформування ВПО про їхні права та наявні державні програми, що створює бар'єри у доступі до соціальних послуг. З метою вирішення цієї проблеми пропонується створення єдиної інформаційної платформи для переселенців.

Аналіз наукових доробок дозволяє сформувати цілісне уявлення про ключові аспекти соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб, враховуючи як соціально-економічні, так і психологічні фактори їх інтеграції. Дослідження авторів підкреслюють, що ефективна соціальна політика має базуватися на комплексному підході, де поєднуються матеріальна підтримка, психологічна допомога та створення можливостей для самореалізації ВПО.

Разом із тим, впровадження результатів наукових досліджень у практику залежить від наявності чітко сформульованих державних програм, здатних відповідати актуальним викликам та потребам переселенців. Державна політика у сфері соціального захисту ВПО відіграє ключову роль у забезпеченні їх прав, інтеграції у приймаючі громади та створенні умов для соціально-економічної стабільності.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливого значення набуває питання удосконалення державних програм соціального захисту ВПО. Зокрема, це стосується забезпечення житлом, працевлаштування, доступу до освіти та медичних послуг, а також підтримки психічного здоров'я. Державні програми мають бути спрямовані не лише на подолання наслідків вимушеного переселення, але й на забезпечення сталого розвитку громад, які приймають ВПО.

Далі перейдемо до детального розгляду існуючих державних програм регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, їх ефективності, сильних та слабких сторін, а також запропонованих шляхів

удосконалення механізмів соціальної підтримки відповідно до актуальних викликів часу.

Державна політика України у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб базується на принципах забезпечення рівного доступу до соціальних послуг, дотримання прав людини та створення умов для інтеграції ВПО в місцеві громади. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначає основні права цієї категорії населення та механізми їхньої реалізації. Одним із ключових інструментів державної підтримки є надання щомісячної грошової допомоги на покриття витрат на проживання.

Крім того, держава забезпечує ВПО доступ до медичних послуг, освіти, житла, сприяє працевлаштуванню та підтримці підприємницьких ініціатив. Важливою складовою є також взаємодія з міжнародними організаціями, такими як Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) та Міжнародна організація з міграції, які надають фінансову, гуманітарну та консультативну допомогу ВПО.

З огляду на результати досліджень окремих авторів, що підкреслюють важливість соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб, стає очевидною потреба у формуванні комплексних державних програм, здатних ефективно реагувати на виклики, з якими стикаються ВПО. Адже індивідуальні підходи та локальні ініціативи, хоча й відіграють ключову роль у процесі інтеграції переселенців, потребують підтримки на рівні загальнонаціональної політики.

Державні програми соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні спрямовані на забезпечення рівного доступу до базових соціальних послуг, сприяння працевлаштуванню, забезпечення житлом, надання психологічної підтримки та створення умов для інтеграції переселенців у нові соціокультурні середовища. Однією з таких програм є «Субсидія на оренду житла для ВПО», запроваджена у 2025 році.

Програма «Субсидія на оренду житла для внутрішньо переміщених осіб» стала важливим кроком державної політики України у сфері соціального захисту

громадян, які були змушені залишити свої домівки через воєнні дії. Її запровадження у січні 2025 року було обумовлене нагальною потребою надати переселенцям фінансову підтримку для забезпечення базових житлових умов у нових регіонах. В умовах воєнного стану багато ВПО опинилися без постійного житла та стабільного доходу, що суттєво ускладнило їхню інтеграцію до приймаючих громад. Тому урядова ініціатива, спрямована на полегшення фінансового навантаження шляхом часткового покриття витрат на оренду житла, стала важливим інструментом підтримки.

Ця програма орієнтована на забезпечення переселенців доступним житлом у безпечних регіонах України. Її мета полягає не лише у вирішенні житлового питання, але й у сприянні стабілізації соціально-економічного становища родин ВПО, створенні умов для їх інтеграції в нові громади та відновлення базових стандартів життя. Програма дозволяє переселенцям уникнути ризиків бездомності та маргіналізації, надаючи їм можливість сконцентруватися на вирішенні інших нагальних питань – працевлаштуванні, освіті дітей, інтеграції у приймаючі громади.

Ключовим елементом програми є її спрямованість на підтримку найбільш уразливих категорій переселенців. Зокрема, вона враховує потреби домогосподарств з дітьми, осіб з інвалідністю, людей похилого віку та сімей з низьким рівнем доходів. Це забезпечує адресний характер допомоги та підвищує її ефективність. Додатково програма спрямована на подолання наслідків руйнування житлового фонду у регіонах, що постраждали від воєнних дій, оскільки значна частина ВПО втратила власне житло або не може повернутися до своїх домівок через небезпеку.

Механізм реалізації програми передбачає мінімізацію бюрократичних процедур для переселенців. Важливим аспектом стало спрощення процесу подачі заявок: внутрішньо переміщені особи можуть звертатися за субсидією до місцевих органів соціального захисту або через Центри надання адміністративних послуг. Заявник має надати підтвердження свого статусу ВПО, договір оренди житла та документи, що підтверджують рівень доходів. У

випадках, коли житло було зруйноване або пошкоджене внаслідок бойових дій, подається відповідний акт огляду або інший офіційний документ.

Особливістю програми є її гнучкість щодо врахування фінансового становища домогосподарств. Розмір субсидії визначається на основі співвідношення доходів родини та вартості оренди житла. Це дозволяє забезпечити більш справедливий розподіл коштів та надати допомогу тим, хто її найбільше потребує. При цьому сума субсидії встановлюється таким чином, щоб частка витрат на оренду житла не перевищувала допустимого рівня в загальній структурі доходів родини.

Програма також створює стимули для легалізації орендних відносин між переселенцями та власниками житла. Держава надає податкові пільги орендодавцям, які офіційно укладають договори оренди з ВПО, що сприяє зменшенню тіньового сегменту ринку житла. Це, у свою чергу, підвищує прозорість орендних відносин та створює правові гарантії для переселенців, знижуючи ризики незаконного виселення або змін умов оренди без попередження.

Запровадження програми «Субсидія на оренду житла для ВПО» також мало позитивний вплив на соціально-економічну ситуацію в регіонах, які приймають найбільшу кількість переселенців. Завдяки фінансовій підтримці держава зменшує навантаження на місцеві бюджети, оскільки ВПО отримують змогу самостійно покривати частину витрат на житло. Крім того, це сприяє стабілізації ринку оренди житла, уникненню різкого зростання цін та забезпечує більший вибір житлових об'єктів для переселенців.

Окремої уваги заслуговує соціальний ефект програми. Забезпечення житлом значно покращує емоційний стан переселенців, знижує рівень стресу та сприяє формуванню відчуття стабільності, що є важливим фактором для відновлення нормального життя після вимушеної міграції. Особливо це стосується сімей з дітьми, для яких стабільне житло є запорукою безпечного середовища для розвитку та навчання.

Програма «Субсидія на оренду житла для ВПО» стала прикладом того, як державна політика може бути спрямована на оперативне вирішення соціально значущих проблем у кризових умовах. Її впровадження дозволило надати реальну підтримку тисячам родин переселенців та створити умови для їхньої інтеграції у нові громади. Водночас продовження програми та її вдосконалення залишається важливим завданням для держави, зважаючи на тривалість воєнного конфлікту та постійну потребу у підтримці ВПО.

Окрім цього, в Україні функціонує «Державна програма щомісячної грошової допомоги для ВПО». Основною метою цієї програми є надання фінансової підтримки ВПО для покриття витрат на проживання, включаючи оплату житла, комунальних послуг, харчування та інші повсякденні потреби. Розмір допомоги диференціюється залежно від категорії отримувачів: для дорослих осіб передбачено виплату у розмірі 2000 гривень на місяць, тоді як для дітей та осіб з інвалідністю – 3000 гривень на місяць. Цей підхід дозволяє адресно підтримувати найбільш вразливі верстви населення, забезпечуючи їм необхідний рівень соціального захисту.

Процедура отримання допомоги передбачає декілька етапів. Перш за все, особа повинна офіційно зареєструватися як внутрішньо переміщена особа та отримати відповідну довідку. Після цього необхідно подати заяву на отримання грошової допомоги, що можна зробити через додаток «Дія», особисто звернувшись до органів соціального захисту населення або через Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП). Такий багатоканальний підхід спрощує доступ до програми та дозволяє охопити максимальну кількість потребуючих.

Важливим аспектом програми є її тривалість та умови продовження виплат. Спочатку допомога призначається на шість місяців з можливістю автоматичного продовження за умови, що особа продовжує відповідати критеріям програми. Зокрема, виплати можуть бути припинені у випадках, коли ВПО повертається до покинутого місця проживання або виїжджає за кордон на тривалий період без поважних причин. Такий механізм контролю забезпечує

цільове використання бюджетних коштів та підтримку саме тих, хто дійсно потребує допомоги.

Фінансування програми здійснюється за рахунок державного бюджету України, а також за підтримки міжнародних організацій та донорів. Зокрема, значний внесок у реалізацію програми надають такі організації, як Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), Всесвітня продовольча програма ООН та Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Співпраця з міжнародними партнерами дозволяє розширити обсяги допомоги та забезпечити її стабільність навіть в умовах економічних викликів.

Реалізація державної програми щомісячної грошової допомоги для ВПО має значний соціально-економічний вплив. По-перше, вона сприяє покращенню матеріального становища переселенців, дозволяючи їм задовольняти базові потреби та зменшуючи ризики соціальної ізоляції та бідності. По-друге, програма стимулює економічну активність у приймаючих громадах, оскільки отримані кошти витрачаються на місцевому рівні, підтримуючи таким чином малий та середній бізнес. По-третє, надання фінансової підтримки сприяє психологічній стабільності ВПО, оскільки вони відчувають підтримку з боку держави та міжнародної спільноти, що полегшує процес адаптації та інтеграції у нове середовище.

Однак, попри позитивні аспекти, програма стикається з низкою викликів. Серед них – необхідність забезпечення своєчасних виплат в умовах обмежених бюджетних ресурсів, удосконалення механізмів контролю за цільовим використанням коштів та запобігання можливим зловживанням. Крім того, важливою є інтеграція грошової допомоги з іншими видами підтримки, такими як програми працевлаштування, професійної перепідготовки та забезпечення житлом, що дозволить створити комплексну систему підтримки ВПО та сприятиме їхній довгостроковій інтеграції у суспільство.

Важливою складовою державної політики є також інтеграція ВПО до приймаючих громад. З цією метою в Україні реалізуються програми, спрямовані на створення можливостей для працевлаштування та перекваліфікації

переселенців. Зокрема, «Програма сприяння працевлаштуванню ВПО», основною метою цієї програми є створення умов для швидкого та ефективного працевлаштування переселенців, надання їм можливостей для професійного розвитку та адаптації на новому місці проживання. Програма включає декілька ключових компонентів, спрямованих на досягнення цієї мети [10, с.86].

Першим важливим компонентом є фінансова підтримка роботодавців, які працевлаштовують ВПО. Держава надає компенсацію витрат на оплату праці за кожного працевлаштованого переселенця у розмірі 8 000 гривень на місяць протягом трьох місяців. У випадку працевлаштування осіб з інвалідністю компенсація виплачується протягом шести місяців. Цей механізм дозволяє зменшити фінансове навантаження на роботодавців та мотивує їх приймати на роботу ВПО.

Другим компонентом програми є професійне навчання та перекваліфікація. Служба зайнятості пропонує ВПО можливість пройти професійне навчання, підвищити кваліфікацію або отримати нову спеціальність. Це сприяє підвищенню конкурентоспроможності переселенців на ринку праці та розширює їхні можливості для працевлаштування. За період з 2022 по 2024 рік понад 5 тисяч ВПО скористалися цією можливістю.

Третім важливим напрямом є підтримка підприємницьких ініціатив серед ВПО. Програма передбачає надання грантів для переселенців на створення або розвиток власного бізнесу. Це дозволяє їм реалізувати підприємницький потенціал, створювати нові робочі місця та сприяти економічному розвитку регіонів, до яких вони переїхали. Держава також проводить освітні заходи щодо заснування власної справи та надає консультаційну підтримку.

Четвертим компонентом є залучення ВПО до громадських та тимчасових робіт. Це забезпечує тимчасову зайнятість та додатковий дохід для переселенців, а також сприяє розвитку місцевої інфраструктури та громад. Такі роботи можуть включати благоустрій територій, ремонтні роботи, участь у соціальних проектах тощо. Це не лише надає ВПО можливість заробітку, але й сприяє їх інтеграції в нові громади.

Реалізація програми сприяння працевлаштуванню ВПО має значний соціально-економічний вплив. По-перше, вона сприяє зниженню рівня безробіття серед переселенців, забезпечуючи їм стабільний дохід та покращуючи якість життя. По-друге, програма стимулює економічну активність у регіонах, куди переїхали ВПО, оскільки залучення нових працівників та підприємців сприяє розвитку місцевого бізнесу та створенню нових робочих місць. По-третє, програма сприяє соціальній інтеграції переселенців, допомагаючи їм адаптуватися до нових умов та стати повноцінними членами громади.

Уряд України постійно працює над вдосконаленням цієї програми. Зокрема, у 2023 році фінансування програми було збільшено в п’ять разів для забезпечення більшої кількості переселенців можливістю працевлаштування.

Крім того, спрощено процедури подання заявок та отримання компенсацій, що робить програму більш доступною та ефективною.

Для забезпечення психосоціальної підтримки переселенців, особливо дітей та підлітків, реалізуються спеціалізовані ініціативи. «Програма психологічної підтримки та соціальної адаптації для дітей ВПО» сприяє емоційній стабілізації дітей, допомагає зменшити рівень стресу та забезпечує доступ до консультацій психологів у навчальних закладах.

Основною метою цієї програми є надання комплексної психологічної допомоги дітям-переселенцям, запобігання розвитку у них посттравматичних стресових розладів, стабілізація їхнього психоемоційного стану та сприяння соціальній адаптації в новому середовищі. Програма також передбачає роботу з батьками та опікунами, надаючи їм необхідні знання та навички для підтримки своїх дітей у складний період.

Одним із ключових компонентів програми є проведення спеціалізованих тренінгів та семінарів для фахівців, які працюють з дітьми ВПО, зокрема соціальних працівників, психологів, вчителів та волонтерів. Ці навчальні заходи спрямовані на підвищення їхньої компетентності у виявленні ознак стресових розладів та проблем адаптації у дітей, а також надання їм ефективних методик психологічної підтримки. Зокрема, фахівців навчають, як створювати ресурсне

середовище для дитини, допомагати їй звикнути до нового місця проживання, налагоджувати стосунки в школі та підтримувати успішність у навчанні.

Практична реалізація програми включає організацію групових та індивідуальних занять для дітей, спрямованих на розвиток навичок саморегуляції, подолання тривожності та страхів, а також формування позитивної самооцінки. Важливою складовою є використання інтерактивних методів, таких як арт-терапія, ігрова терапія та інші творчі підходи, які допомагають дітям виражати свої емоції та переживання у безпечному середовищі. Наприклад, у рамках літньої програми адаптації та соціалізації для дітей ВПО віком від 6 до 9 років проводяться безкоштовні заняття з англійської мови, розвиваючі заходи та майстер-класи, що сприяють поверненню дитинства та швидшій соціалізації у новому місті.

Окрім роботи з дітьми, програма акцентує увагу на підтримці батьків та опікунів. Для них організовуються консультації та тренінги, де вони отримують інформацію про особливості психологічного стану дітей у період адаптації, методи підтримки та спілкування, а також способи створення стабільного та безпечного домашнього середовища. Це дозволяє батькам краще розуміти потреби своїх дітей та ефективно реагувати на їхні емоційні запити.

Реалізація програми здійснюється у співпраці з місцевими громадами, навчальними закладами, громадськими та міжнародними організаціями. Такий підхід забезпечує комплексну підтримку дітей ВПО та сприяє їхній успішній інтеграції в нове соціальне середовище. Наприклад, у містах Стрий, Дніпро, Львів та Кривий Ріг створені центри для ВПО, де надається психологічна підтримка та проводяться адаптаційні заходи для дітей та їхніх сімей.

Важливим аспектом програми є постійний моніторинг та оцінка її ефективності. Зворотний зв’язок від дітей, батьків та фахівців дозволяє вчасно виявляти проблемні моменти та коригувати підходи до надання допомоги. Крім того, аналіз результатів програми сприяє розробці рекомендацій для подальшого вдосконалення послуг з психологічної підтримки та соціальної адаптації дітей ВПО.

На міжнародному рівні вагомим елементом підтримки ВПО є проєкт Ради Європи «Полегшення доступу до прав людини й основних послуг для внутрішньо переміщених осіб та осіб, що повертаються в Україну», який сприяє удосконаленню інтеграційних стратегій та забезпечує консультаційну підтримку органам влади в реалізації програм соціального захисту.

Аналіз зазначених програм демонструє, що державна політика в Україні спрямована на створення комплексної системи підтримки ВПО, яка охоплює різні аспекти їхнього життя – від базових матеріальних потреб до соціальної інтеграції та психологічного добробуту. Разом з тим, для забезпечення максимальної ефективності цієї політики необхідно продовжувати вдосконалення існуючих механізмів підтримки, посилювати міжвідомчу координацію, залучати громадські організації та міжнародних партнерів, а також впроваджувати інноваційні підходи до соціальної інтеграції переселенців.

Важливим аспектом залишається моніторинг ефективності програм та регулярне оновлення їх змісту відповідно до змін у соціально-економічному середовищі країни. Удосконалення механізмів збору зворотного зв’язку від отримувачів допомоги дозволить враховувати їхні реальні потреби та забезпечити більшу адресність підтримки. У контексті тривалого воєнного конфлікту та значної кількості внутрішньо переміщених осіб, збереження фокусу державної політики на підтримці ВПО залишається ключовим пріоритетом для соціальної стабільності та розвитку країни.

Система соціального захисту України спрямована на допомогу вразливим групам населення, проте стикається з фінансовими обмеженнями, оскільки багато ресурсів перенаправляються на військові потреби. Відтак, оцінка її ефективності є надзвичайно важливою, а також необхідно розробити рекомендації для підвищення її стійкості та адаптивності [31, с.174].

З метою надання рекомендацій для усунення прогалин у функціонуванні системи соціального захисту України, була проведена її оцінка із застосуванням Основного діагностичного інструменту (CODI tool) від Міжвідомчої оцінки систем соціального захисту, наскільки це було можливо в умовах обмеженої

доступності інформації. Цей інструмент складається з чотирьох модулів: політика, дизайн програм, впровадження програм і рекомендації з оцінки системи. Тринадцять експертів з України проводили оцінювання за вісьмома критеріями. Ця комплексна оцінка системи соціального захисту України дозволила визначити її сильні та слабкі сторони.

Система соціального захисту України була оцінена із середнім балом 2,5 з 4. Сильними сторонами є добре розвинена законодавча база у сфері соціального захисту та використання програмно-цільового методу для реалізації бюджетних програм із соціальною складовою. Проте були виявлені і слабкі сторони, такі як низький рівень соціальних стандартів, недостатнє фінансування, численність органів соціального захисту з потенційними дублюваннями та перетинами в їхній діяльності, а також слабка система поширення інформації щодо реалізації цілей соціального захисту.

Для усунення недоліків у системі соціального захисту України необхідно вжити кілька заходів: підвищити рівень соціальних стандартів, щоб вони краще відповідали поточним економічним умовам і тенденціям зміни споживчих цін; переглянути джерела фінансування програм соціального захисту з метою забезпечення більш ефективного розподілу ресурсів; а також модернізувати систему звітності у сфері соціального захисту для покращення процесу ухвалення рішень. Реалізація цих рекомендацій сприятиме розвитку більш адаптивної та стійкої системи соціального захисту в Україні.

Системи соціального захисту відрізняються в різних країнах, адже їх формування залежить від унікальних соціально-економічних умов. Загалом, чим більш розвинутою є країна, тим складнішою та всеосяжнішою стає її система соціального захисту. Оцінка ефективності таких систем вимагає багатогранного підходу, враховуючи не лише рівень соціальної підтримки, але й стійкість системи в умовах криз. Система соціального захисту України (ССЗУ) наразі стикається з безпрецедентним випробуванням через триваючу війну. Українці зазнають численних соціальних ризиків, що виникають унаслідок природних катастроф, технологічних збоїв, біологічних загроз, економічної нестабільності,

демографічних викликів, політичної нестабільності та криз у сфері охорони здоров'я. У результаті ССЗУ перебуває під значним тиском. Рівень соціальних стандартів є недостатнім для повного задоволення базових потреб вразливих категорій населення, і підвищити їх у короткостроковій перспективі неможливо. Оскільки значна частина фінансових ресурсів спрямовується на військові потреби, соціальні виплати дедалі більше залежать від підтримки міжнародних партнерів.

Система соціального захисту України, спочатку розроблена для умов мирного часу, наразі переживає значну трансформацію, щоб краще відповідати нагальним потребам вразливих груп населення. Окрім традиційних вразливих груп, таких як люди похилого віку, особи з інвалідністю та малозабезпечені сім'ї, війна створила нові категорії людей, які потребують соціального захисту. До них належать внутрішньо та зовнішньо переміщені особи, особи з інвалідністю внаслідок війни, військовослужбовці, які повертаються з фронту, родини загиблих військових, цивільні, які постраждали від воєнних дій, а також ті, хто втратив житло або засоби до існування через війну [33, с.90].

З огляду на зміну потреб цих груп, система соціального захисту повинна постійно адаптуватися до дедалі складнішого соціального контексту країни, що перебуває у стані війни. Одночасно ринок праці в Україні зазнає глибоких потрясінь через мобілізацію та міграцію кваліфікованих працівників, руйнування робочих місць і зростання рівня безробіття. Ці виклики підкреслюють нагальну необхідність переоцінки функціонування системи соціального захисту для виявлення як її сильних сторін, так і недоліків. Така оцінка є ключовою для створення стійкої та адаптивної системи соціального захисту, яка зможе ефективніше обслуговувати населення під час криз і в мирний час.

Соціальний захист визнано ключовим інструментом для підвищення стійкості соціально вразливих груп населення та зміцнення їхньої здатності протистояти екологічним, економічним і соціальним катастрофам, як це визначено у цілях досягнення сталого розвитку. Важливо, щоб заходи

соціального захисту та пов’язані програми не обмежувалися лише вирішенням видимих наслідків бідності та вразливості, а натомість були спрямовані на подолання глибших структурних причин цих явищ.

Сучасний підхід до розбудови системи соціального захисту (ССЗ) передбачає краще інтегрування у національну соціальну та економічну політику, а також комплексне управління кліматичними ризиками. Така перспектива є обґрунтованою, адже соціальний захист розглядається як ключовий інструмент стимулювання розвитку не лише у соціальній, а й у економічній, екологічній та політичній сферах.

У цьому контексті Міжвідомчі оцінки систем соціального захисту надають всебічне розуміння соціального захисту як сукупності політик і програм, спрямованих на захист людей від бідності, вразливості та соціального виключення протягом усього їхнього життя, з особливою увагою до найбільш ризикованих груп. Таке широке визначення підкреслює важливу роль соціальної політики в рамках ССЗ. Наголос на виявленні та усуненні недоліків у реалізації політики є фундаментальним для досягнення цілей соціального захисту.

Ще однією важливою проблемою залишається фінансування програм соціального захисту. Дослідження свідчать, що давні політичні розбіжності є значним чинником суттєвих варіацій у системах фінансування соціального захисту в різних країнах. Наприклад, тенденції розвитку систем соціального захисту в європейських країнах демонструють, що, незважаючи на постійні зусилля з гармонізації соціальної політики та створення єдиної соціальної моделі, національні правові та інституційні підходи залишаються різноманітними.

У країнах з низьким рівнем доходів перерозподільчий підхід до соціальної політики довів свою ефективність у сприянні соціальній інклюзії у довгостроковій перспективі. Спираючись на успішний досвід розвинених країн, модернізація системи соціального захисту часто передбачає перехід від державної організації до самостійної організації соціального захисту, із застосуванням ринкових інструментів, таких як приватне страхування та

приватні пенсійні схеми. Хоча цей тренд виглядає перспективним, він залишається недосяжним для працівників із низькими доходами, які не можуть дозволити собі участь у таких приватних програмах.

Підхід Німеччини пропонує цікавий альтернативний варіант, який передбачає субсидування низькооплачуваних робочих місць і підтримку інноваційно-орієнтованих малих та середніх підприємств. Така стратегія дає змогу працівникам самостійно управляти власними соціальними ризиками. Проте подібні заходи можуть бути більш довгостроковою метою для такої країни, як Україна, через обмежені ресурси.

У короткостроковій перспективі зусилля мають зосереджуватися на підвищенні фінансової грамотності та заохоченні участі у взаємних кредитних та страхових схемах. Проте впровадження цих альтернатив вимагатиме прийняття спеціалізованого законодавства, оскільки низький рівень фінансової грамотності серед населення ускладнює розвиток ініціатив знизу, а держава поки що не здійснила активних дій у цьому напрямі.

Системи соціального захисту виконують кілька ключових функцій – превентивну, захисну, стимулювальну та трансформативну – які допомагають індивідам та домогосподарствам почуватися більш захищеними перед різноманітними соціальними загрозами та ризиками. Ці функції є критично важливими для забезпечення соціальної безпеки, але індивіди та домогосподарства не є лише пасивними отримувачами допомоги; вони відіграють активну роль у цьому процесі.

Технології відіграли ключову роль у забезпеченні ефективного виконання цих функцій соціального захисту, що було яскраво продемонстровано під час пандемії COVID-19 і війни в Україні. Вони дозволили системам соціального захисту більш ефективно охоплювати цільові групи. Однак зростаюча залежність від технологій створює нові ризики, які необхідно враховувати, щоб зберегти інклюзивність і стійкість цих систем.

Хоча Україна класифікується як країна з рівнем доходів вище середнього, дослідження, проведені у країнах, що розвиваються, надають цінні висновки,

особливо в умовах війни. Для України важливо включати до програм соціального захисту не лише традиційні вразливі групи, а й нові, такі як ветерани та переміщені особи. Це є викликом, оскільки система соціального захисту повинна залишатися мобільною та адаптивною. У цьому контексті універсальний підхід до соціальних гарантій, який враховує такі фактори, як якість життя, рівень життя та демографічні тенденції, має особливе значення для досягнення сталого розвитку.

Останні дослідження системи соціального захисту України охоплюють її еволюцію в контексті інтеграції України до Європейського Союзу, а також оцінку наслідків еміграції українців до Європи під час війни і впливу міграції на прогнозування витрат освітнього бюджету в Україні з урахуванням сталого розвитку. Зі скороченням чисельності населення багато компаній здійснюють цифрову трансформацію бізнес-процесів через дефіцит кваліфікованих працівників, що робить дослідження впливу штучного інтелекту та автоматизації на зайнятість дедалі актуальнішими [20, с.9].

У цьому контексті ініціатива ООН «Глобальний акселератор зайнятості та соціального захисту для справедливих переходів» заслуговує на особливу увагу, адже вона спрямована на створення гідних робочих місць у цифровій, зеленій та доглядовій економіках, а також на розширення соціального захисту для виключених груп населення. Хоча ці аспекти ССЗУ є важливими для оцінки, наразі існує прогалина в комплексній її кількісній оцінці, яка б відповідала міжнародним методологіям.

Оцінка системи соціального захисту України, проведена в рамках останніх досліджень, вирізняється застосуванням міжнародної методології CODI, що відрізняє її від попередніх оцінок. На відміну від раніше використаних підходів, цей кількісний метод дозволяє глибше зрозуміти сильні та слабкі сторони системи, забезпечуючи більш чітку основу для визначення вимірюваних цілей і планування майбутніх покращень.

Порівняно з іншими оцінками ССЗУ, такими як дослідження Ігнатюка та ін. (2023), у якому застосовувалася методологія Огляду систем соціального

захисту ОЕСР, методологія CODI пропонує суттєві переваги. Хоча інструмент ОЕСР оцінює ССЗУ за п’ятьма модулями (порівняно з трьома, що використовуються інструментом ISPA), методологія CODI забезпечує більш детальну структуру, починаючи від розробки анкети до збору даних і процесу звітності. Найбільш примітним є те, що підхід CODI дозволяє проводити кількісну оцінку, яка значно сприяє аналізу та візуалізації ефективності ССЗУ.

Висновки проведених досліджень мають важливе значення для модернізації систем соціального захисту. Виявлення ключових слабких сторін дозволяє розробникам політики визначити пріоритетні напрями реформ для підвищення адаптивності та ефективності системи.

Однак дослідження мають певні обмеження: проведення оцінки переважно за участі академічних фахівців обмежує різноманітність точок зору. У майбутніх дослідженнях слід розширити коло учасників, залучивши практиків та розробників політики, які безпосередньо працюють у системі соціального захисту України.

Система соціального захисту України перебуває під значним тиском в умовах воєнного часу. Її функціонування характеризується негативними тенденціями основних економічних, демографічних, ринкових та соціальних показників у період 2019-2024 років. Слабкими сторонами системи є наступні аспекти:

1. Низький рівень соціальних стандартів, який необхідно підвищити та зробити більш реалістичним відповідно до сучасної економічної ситуації та інфляційного тиску.

2. Недостатність фінансування соціальних ініціатив, що вимагає перегляду джерел фінансування програм соціального захисту та підвищення ефективності використання коштів.

3. Органи соціального захисту можуть виграти від реорганізації для покращення взаємодії та узгодженості між ними.

4. Поточна система поширення інформації щодо реалізації цілей соціального захисту є неефективною. Модернізація системи звітності у сфері

соціального захисту є важливою для підтримки більш ефективного процесу прийняття рішень [10, с.76].

Адаптація програм соціального захисту та системи соціального захисту до реальних потреб ВПО в умовах воєнного стану вимагає постійного вдосконалення та залучення широкого кола стейкхолдерів.

2.3. Соціальна адаптація як стратегія забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в нових умовах життя

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб є ключовим компонентом стратегії соціального захисту, оскільки забезпечує інтеграцію цієї вразливої групи в нове соціальне середовище, створює умови для стабільного життя та зменшує ризики соціальної ізоляції та маргіналізації. В умовах вимушеного переміщення ВПО втрачають не лише житло та засоби до існування, але й соціальні зв'язки, що є критично важливими для функціонування в суспільстві. Тому завдання соціального захисту полягає не лише у наданні матеріальної допомоги, але й у створенні умов для повноцінної інтеграції ВПО у нові громади. Саме соціальна адаптація виступає тією стратегією, яка дозволяє реалізувати ці завдання комплексно та ефективно.

Визначення соціальної адаптації у контексті ВПО охоплює процеси включення переселенців у нове соціальне середовище через формування соціальних зв'язків, доступ до соціальних послуг, забезпечення можливостей для працевлаштування, освіти та участі в житті приймаючих громад. Цей процес є багатовимірним і включає економічний, культурний, психологічний та правовий аспекти. Успішна соціальна адаптація дозволяє ВПО не лише відновити базові умови життєдіяльності, але й стати активними учасниками громадського життя, що є критично важливим для їхнього соціального захисту [31, с.158].

Економічний аспект соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб є одним із ключових чинників забезпечення їхнього соціального захисту та стабільної інтеграції у нове середовище. Ситуація вимушеного переміщення

створює для людей серйозні економічні виклики – від втрати постійного доходу до обмеженого доступу до житла, ринку праці та соціальних послуг. Економічна нестабільність, що виникає унаслідок таких обставин, поглиблює соціальну вразливість ВПО, підвищує ризик бідності, соціальної ізоляції та залежності від державної допомоги. Тому стратегія соціального захисту внутрішньо переміщених осіб повинна передбачати комплексний підхід до створення умов для їхньої економічної самостійності.

Працевлаштування є наріжним каменем економічної інтеграції ВПО. Наявність стабільного доходу забезпечує переселенцям можливість задовольняти базові потреби, підтримувати нормальний рівень життя та брати активну участь у соціальному житті приймаючих громад. Однак для ВПО пошук роботи нерідко супроводжується низкою труднощів. Відсутність локальних соціальних зв'язків, необхідних для успішного пошуку роботи, ускладнює інтеграцію в місцеві економічні мережі. Також значну роль відіграє невідповідність професійних навичок потребам ринку праці в нових регіонах, особливо коли переселенці походять з промислових регіонів, а переміщуються до місцевостей із переважанням аграрного чи сервісного сектору. Додатковим бар'єром стає стигматизація ВПО з боку роботодавців, які нерідко вважають переселенців менш надійними працівниками або такими, що можуть знову змінити місце проживання. У деяких регіонах конкуренція за робочі місця між місцевим населенням і ВПО також загострює ситуацію, особливо в умовах економічної нестабільності.

Державні та міжнародні програми підтримки працевлаштування ВПО зосереджені на створенні умов для зменшення цих бар'єрів. Важливою складовою таких програм є надання податкових пільг роботодавцям, які беруть на роботу переселенців, організація програм перекваліфікації та підвищення кваліфікації для ВПО, а також розвиток короткотермінових професійних курсів і тренінгів. Освітні ініціативи дають змогу переселенцям здобути нові навички, що відповідають потребам місцевого ринку праці, та підвищують їхню конкурентоспроможність. Практика показує, що такі програми сприяють не

лише економічній стабілізації переселенців, але й розвитку місцевого бізнесу, оскільки залучення нових працівників підвищує динаміку ринку праці.

Важливим елементом економічної адаптації ВПО є доступ до житла, яке виконує не лише роль базової життєвої потреби, а й виступає економічним ресурсом. Без стабільного місця проживання переселенці стикаються з труднощами в пошуку роботи, реєстрації дітей у школах чи доступі до медичних послуг. Однак оренда житла часто стає фінансово обтяжливою для ВПО, особливо у великих містах, де рівень цін на нерухомість залишається високим. Відсутність власного житла обмежує мобільність переселенців та ускладнює їхню інтеграцію в місцеві громади. Програми державного житлового забезпечення ВПО, включаючи субсидії на оренду та можливість участі в соціальних житлових проектах, покликані мінімізувати ці ризики. Також важливим напрямом залишається розвиток довгострокових програм іпотечного кредитування для переселенців на пільгових умовах.

Ще одним напрямом економічної адаптації є підтримка підприємницьких ініціатив серед ВПО. Підприємництво дає можливість переселенцям не лише створити джерело доходу для себе, але й генерувати робочі місця для інших. В Україні діють програми мікрокредитування, грантові проекти та навчальні курси з ведення бізнесу для ВПО. Це сприяє розвитку локальної економіки та забезпечує громади новими економічними можливостями. Зокрема, дрібне підприємництво – у сфері торгівлі, сільського господарства чи послуг – стало важливою стратегією для багатьох переселенців, які змогли швидко пристосуватися до нових умов.

Не менш важливою є проблема доступу ВПО до фінансових ресурсів, таких як банківські кредити, соціальні виплати та субсидії. Нерідко переселенці стикаються з бюрократичними труднощами в отриманні кредитів через відсутність офіційної реєстрації за місцем проживання або недовіру фінансових установ. У відповідь на це було створено спеціальні програми підтримки ВПО, які полегшують процедури оформлення банківських продуктів і дозволяють отримати необхідні фінансові ресурси для покриття базових потреб.

Економічний аспект соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб виходить далеко за межі забезпечення матеріальних потреб. Він охоплює створення умов для довготривалої фінансової стабільності, розвитку власного потенціалу та активної участі переселенців у житті громади. Успішна економічна інтеграція ВПО не лише зміцнює їхнє матеріальне становище, а й сприяє загальному розвитку місцевих економік, підвищенню зайнятості та соціальної згуртованості. З огляду на це, створення умов для економічної самостійності переселенців має стати стратегічним напрямом державної політики у сфері соціального захисту.

В умовах вимушеного переміщення люди стикаються не лише з втратою матеріальних ресурсів, але й з відчуттям культурної відчуженості. Переселення в інший регіон часто супроводжується необхідністю адаптуватися до нових норм поведінки, традицій, локальних мовних особливостей та соціокультурних стандартів. Це може створювати додатковий психологічний тиск, сприяти формуванню почуття ізольованості й ускладнювати процес інтеграції до приймаючої громади. Особливо гостро ці проблеми проявляються у випадках, коли культурні відмінності між регіоном походження та новим місцем проживання є значними [40, с.201].

Культурна адаптація ВПО включає в себе кілька важливих аспектів. Насамперед це взаємодія між переселенцями та місцевими громадами, яка визначає рівень соціальної згуртованості, толерантності та готовності до взаємного прийняття. Важливим чинником є відкритість місцевої спільноти до інтеграції ВПО та готовність створювати умови для їхнього включення в соціокультурне середовище. Досвід показує, що громади, які активно підтримують ініціативи, спрямовані на міжкультурний діалог, демонструють вищий рівень соціальної згуртованості та зменшення напруги між переселенцями і місцевим населенням.

Інтеграція ВПО до культурного простору громади вимагає створення можливостей для залучення переселенців до громадського життя, культурних заходів, освітніх програм та інших форм соціальної активності. Організація

спільних заходів, таких як фестивалі, виставки, культурно-освітні ініціативи, сприяє налагодженню контактів між переселенцями та місцевими жителями, створює умови для взаємного пізнання культурних традицій, зменшує рівень упередженості та сприяє формуванню спільного соціального простору.

Особливе значення у процесі культурної адаптації мають освітні установи, адже вони відіграють роль основного соціалізуючого інституту для дітей і молоді. Школи та інші освітні заклади стають тими осередками, де формуються перші соціальні зв'язки між дітьми переселенців та місцевими учнями. Інклюзивний підхід у системі освіти, орієнтований на врахування особливостей дітей ВПО, дозволяє зменшити рівень соціальної напруги, сприяє формуванню толерантного середовища та створює умови для повноцінної інтеграції дітей у нове освітнє середовище.

Не менш важливим є забезпечення переселенцям доступу до культурних ресурсів громади. Це стосується як культурних установ – бібліотек, музеїв, центрів дозвілля – так і можливостей для участі у творчих ініціативах, гуртках, мистецьких проєктах. Залучення ВПО до культурного життя громади сприяє зміцненню соціальних зв'язків, створює умови для емоційного розвантаження та сприяє подоланню почуття ізоляції.

Особливу увагу у контексті культурної адаптації слід приділяти питанням збереження культурної ідентичності ВПО. Для багатьох переселенців участь у культурних практиках, які є частиною їхнього регіонального чи етнічного спадку, має терапевтичний ефект, сприяє збереженню емоційної стабільності та почуття власної цілісності. Організація культурних заходів, що відображають традиції регіонів походження переселенців, не лише підтримує їхню ідентичність, але й збагачує культурний ландшафт приймаючих громад.

Разом із тим культурна адаптація не обмежується інтеграцією переселенців у нове середовище – вона також передбачає взаємне збагачення культурних практик. Важливо створювати простір для діалогу між ВПО та місцевим населенням, де обидві сторони можуть обмінюватися досвідом, традиціями та поглядами. Такий підхід сприяє формуванню інклюзивного середовища, де

культурна різноманітність розглядається не як бар’єр, а як ресурс для розвитку громади.

Культурний аспект соціальної адаптації також тісно пов’язаний із подоланням дискримінації та упередженого ставлення до переселенців. Дослідження показують, що в громадах, де проводяться інформаційно-просвітницькі кампанії з метою популяризації ідей толерантності та взаємоповаги, рівень соціального напруження значно нижчий. Така робота сприяє не лише зменшенню дискримінаційних практик, але й формуванню позитивного іміджу ВПО як активних учасників соціального та економічного життя громади.

Отже, культурний аспект соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб є комплексним процесом, що охоплює інтеграцію переселенців до соціокультурного простору приймаючої громади, забезпечення умов для збереження їхньої культурної ідентичності та формування толерантного суспільного середовища. Ефективна культурна інтеграція не лише знижує рівень соціальної напруги та запобігає конфліктам, але й створює умови для соціальної згуртованості, збагачення культурного життя громади та розвитку інклюзивного суспільства. Успішна реалізація стратегії культурної адаптації є важливим чинником для забезпечення сталого розвитку як приймаючих громад, так і суспільства загалом.

Переміщення часто супроводжується відчуттям втрати безпеки, невизначеності щодо майбутнього, страхом за власне життя та життя близьких. Такий емоційний стан формує високий рівень стресу, який, у разі відсутності належної підтримки, може перерости у тривалі психоемоційні розлади. Переселенці часто стикаються з почуттям самотності, соціальної ізоляції, втрати контролю над власним життям, що посилює психоемоційну напругу. Особливо вразливими є діти, підлітки, люди похилого віку, особи з інвалідністю та жінки з малолітніми дітьми, які потребують особливої уваги в процесі психологічної підтримки.

Адаптація до нового середовища для внутрішньо переміщених осіб передбачає подолання не лише матеріальних труднощів, але й внутрішніх психологічних бар'єрів. Психологічний аспект адаптації включає в себе процес прийняття нових умов життя, формування відчуття стабільності та безпеки, відновлення соціальних зв'язків, а також подолання відчуття втрати та травматичного досвіду. У цьому контексті особливу роль відіграє створення підтримуючого середовища, де переселенці можуть отримати необхідну психологічну допомогу та соціальну підтримку [48, с.71].

Психологічна адаптація є багаторівневим процесом, який охоплює як індивідуальний, так і колективний рівень. На індивідуальному рівні важливим завданням є допомога людині в подоланні стресових станів, тривоги, депресії, почуття втрати та невизначеності. Консультації психологів, психотерапевтичні сесії, групова терапія та інші методи психосоціальної підтримки допомагають переселенцям стабілізувати емоційний стан, підвищити рівень стресостійкості та повернути відчуття контролю над власним життям.

На колективному рівні важливим завданням є створення умов для соціальної інтеграції ВПО в нові громади. Відчуття належності до соціального середовища є важливим фактором психологічного благополуччя. Організація спільних заходів, інтеграційних програм, культурних та освітніх ініціатив сприяє налагодженню соціальних зв'язків між переселенцями та місцевим населенням, що знижує рівень соціальної ізоляції та сприяє формуванню довіри.

Окремої уваги потребує психологічна підтримка дітей та підлітків серед ВПО. Для них процес переміщення часто є особливо травматичним, адже вони втрачають не лише дім, але й друзів, звичне шкільне середовище та соціальні контакти. Діти можуть проявляти стрес через агресію, замкнутість, тривожність або порушення сну. Психологічна допомога для дітей має враховувати вікові особливості та включати індивідуальні консультації, арт-терапію, ігрові методики, групові заняття для розвитку комунікаційних навичок та емоційної регуляції. Також важливо працювати з батьками, щоб вони могли надавати дітям додаткову емоційну підтримку в процесі адаптації.

Значущим фактором у процесі психологічної адаптації ВПО є подолання стигматизації та дискримінації. Відчуття відторгнення з боку місцевого населення, упереджене ставлення або соціальна ізоляція можуть посилювати стресові стани у переселенців і ускладнювати інтеграцію. Створення інклюзивного середовища, де переселенці сприймаються як повноправні члени громади, знижує рівень психологічної напруги та сприяє формуванню позитивного соціального клімату.

Важливу роль у процесі психологічної адаптації відіграє розвиток програм психосоціальної підтримки, які поєднують психологічну допомогу з соціальними та культурними ініціативами. Такі програми дозволяють переселенцям не лише отримати підтримку фахівців, але й відновити соціальні зв'язки, знайти нові можливості для самореалізації та підвищити рівень життєстійкості. Психологічна стійкість – це не лише здатність переселенця адаптуватися до нових умов, але й можливість відновити внутрішню гармонію, подолати почуття тривоги та втрати, повернути відчуття контролю над власним життям.

Особливого значення набувають ініціативи громадських організацій та волонтерських рухів, які часто беруть на себе функції первинної психологічної допомоги для ВПО. Вони організовують тренінги, групові заняття, курси емоційної регуляції та заходи для зміцнення психічного здоров'я переселенців. Також важливо забезпечити доступ ВПО до гарячих ліній психологічної допомоги, мобільних психологічних служб та безкоштовних консультацій.

Психологічний аспект соціальної адаптації тісно пов'язаний із почуттям безпеки. Створення стабільного середовища, де переселенці відчувають захищеність, дозволяє знижувати рівень стресу та сприяє формуванню довіри до соціальних інститутів. Надання інформаційної підтримки, допомога в оформленні документів, доступ до медичних послуг та участь у громадських ініціативах – усе це формує відчуття стабільності та прогнозованості життя, що є ключовим фактором психологічного благополуччя.

Однією з найважливіших складових правового аспекту соціальної адаптації є забезпечення ВПО правового статусу, який визнає їхню особливу ситуацію та гарантує доступ до державних механізмів захисту. В Україні статус внутрішньо переміщеної особи регулюється Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», ухваленим у 2014 році. Цей закон закріплює основні права ВПО, включаючи право на отримання соціальної допомоги, доступ до житлових програм, освіти, медичних послуг, а також право на участь у громадському житті за місцем фактичного проживання. Однак, на практиці переселенці часто стикаються з труднощами при реалізації цих прав через складність процедур або недосконалість нормативно-правової бази.

Доступ до житла є однією з найгостріших проблем для внутрішньо переміщених осіб, і саме правовий аспект визначає механізми забезпечення переселенців житлом. Програми оренди житла на пільгових умовах, надання соціального житла, а також механізми компенсації за пошкоджене або зруйноване майно створюють основу для стабілізації житлової ситуації ВПО. Однак, недостатній обсяг житлових програм, обмеженість фінансування та складність бюрократичних процедур часто ускладнюють доступ до житла для переселенців . Тому важливим напрямом залишається удосконалення правових норм, що регулюють житлове забезпечення ВПО, а також забезпечення їх правового супроводу в процесі вирішення житлових питань.

Правовий аспект також охоплює питання захисту трудових прав переселенців. Незважаючи на те, що ВПО мають рівні права з місцевими жителями на працевлаштування, вони часто стикаються з дискримінацією на ринку праці, відмовами у прийнятті на роботу через відсутність постійної реєстрації або упереджене ставлення з боку роботодавців. Для полегшення працевлаштування ВПО були запроваджені державні програми підтримки, зокрема податкові пільги для роботодавців, які беруть на роботу переселенців, програми професійної перекваліфікації та грантові ініціативи для розвитку підприємництва серед ВПО. Проте ефективність цих програм залежить від

доступності юридичної інформації та супроводу для переселенців, адже нерідко саме правова необізнаність стає перешкодою для участі в таких ініціативах.

Значну роль у забезпеченні правової адаптації ВПО відіграють правозахисні організації, громадські ініціативи та центри безоплатної правової допомоги. Ці структури надають переселенцям юридичні консультації, допомогу в оформленні документів, супровід у судових справах та інформування про права й обов'язки ВПО. Важливим інструментом є також інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення правової обізнаності переселенців щодо можливостей реалізації їхніх прав у нових умовах.

Правовий аспект соціальної адаптації ВПО також охоплює питання захисту від дискримінації та соціальної стигматизації. У суспільстві можуть виникати упередження щодо переселенців, які призводять до порушення їхніх прав у сфері працевлаштування, освіти чи доступу до соціальних послуг. Важливою складовою правової політики є впровадження норм, що запобігають дискримінації за статусом внутрішньо переміщеної особи, та посилення відповідальності за такі порушення. Законодавчі ініціативи, спрямовані на захист ВПО від дискримінації, повинні супроводжуватися інформаційно-просвітницькими заходами, які сприяють формуванню толерантного ставлення з боку місцевого населення [37, с.12].

Окрему увагу слід приділити питанням доступу ВПО до правосуддя. У разі порушення прав переселенці повинні мати можливість звертатися до судових органів для їх захисту. Проте складні бюрократичні процедури, високі судові витрати та відсутність правової обізнаності нерідко ускладнюють цей процес. Розвиток системи безоплатної правової допомоги, спрощення процедур доступу до судочинства та створення спеціалізованих юридичних центрів для ВПО є важливими кроками для забезпечення ефективного захисту їхніх прав.

Правовий аспект соціальної адаптації також включає питання участі ВПО у місцевому самоврядуванні та громадському житті. Можливість переселенців брати участь у прийнятті рішень на місцевому рівні, долучатися до громадських ініціатив, бути членами місцевих рад чи громадських організацій сприяє не лише

їхній інтеграції, але й формує почуття приналежності до приймаючої громади. Це, у свою чергу, зменшує рівень соціальної напруги, сприяє розвитку місцевої демократії та підвищує рівень соціальної згуртованості.

Одним із ключових аргументів на користь розгляду соціальної адаптації як стратегії соціального захисту є її здатність забезпечити довготривалий ефект у протидії соціальній вразливості ВПО. Матеріальна допомога, хоч і необхідна, має обмежений вплив у часі, тоді як успішна адаптація дозволяє переселенцям інтегруватися в місцеві громади, налагодити соціальні зв'язки, забезпечити себе стабільним доходом та доступом до соціальних благ. Досвід країн Європейського Союзу демонструє, що інтеграційні стратегії, які фокусуються на соціальній адаптації, значно знижують рівень залежності ВПО від державних субсидій і сприяють їхній соціальній мобільності.

Крім того, соціальна адаптація дозволяє враховувати індивідуальні потреби різних категорій переселенців – дітей, осіб з інвалідністю, людей похилого віку, жінок з дітьми – і створювати для них сприятливі умови для розвитку та інтеграції. Наприклад, освітні програми для дітей ВПО не лише забезпечують базову освіту, але й сприяють їхній психологічній стабілізації та інтеграції в нове середовище. Подібно, програми перекваліфікації для дорослих переселенців дозволяють їм здобути нові професійні навички, що підвищує їхню конкурентоспроможність на ринку праці.

На макрорівні соціальна адаптація є запорукою стабільності приймаючих громад і держави загалом. Успішна інтеграція переселенців сприяє зменшенню соціальної нерівності, запобігає виникненню маргіналізованих груп і створює умови для соціально-економічного розвитку регіонів.

Одним із ефективних інструментів є впровадження програм менторства, психологічної підтримки, мовних курсів (для осіб з регіонів з відмінними мовними традиціями) та організація заходів для соціальної інтеграції. Соціальні служби повинні враховувати індивідуальні потреби ВПО та сприяти створенню умов для їхнього активного залучення до громадського життя.

Водночас важливим залишається подолання бар'єрів, що ускладнюють

процес адаптації, зокрема стигматизації, дискримінації та правових обмежень. Підвищення правової обізнаності ВПО, забезпечення їх правовим супроводом та розвиток програм психологічної допомоги є важливими елементами стратегії соціальної адаптації.

РОЗДІЛ 3
ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Аналіз програм соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у зарубіжних країнах

Розбудова ефективної системи соціального захисту в Україні є складним процесом, який залежить від багатьох чинників. Одним із ключових елементів цього процесу є вивчення та впровадження досвіду зарубіжних країн, де такі системи функціонують тривалий час і демонструють позитивні результати. Особливої уваги заслуговує модель соціального захисту, сформована в межах Європейського Союзу, адже інтеграція України до ЄС є одним із пріоритетних стратегічних завдань. У цьому контексті важливо дослідити основні засади, правові механізми та форми соціального забезпечення, які діють у державах-членах Європейського Союзу.

Згідно з нормами, закріпленими у «Договорі про заснування Європейського Співтовариства», кожен громадянин держави-учасниці автоматично визнається громадянином Європейського Союзу. Це гарантує працівникам, особам, які здійснюють підприємницьку діяльність, а також членам їхніх родин право на вільне пересування в межах території ЄС (стаття 18). Проте така свобода пересування може створювати ризики втрати окремих соціальних гарантій у порівнянні з умовами, доступними в країні їхнього походження. Щоб уникнути таких негативних наслідків, Європейське Співтовариство запроваджує комплекс заходів для координації політики соціального захисту між державами-членами, з урахуванням специфіки національних законодавств. Ці заходи відповідають положенням Європейської соціальної хартії та Хартії Співтовариства про фундаментальні соціальні права працівників.

Право на соціальний захист у державах-членах ЄС залежить від суми та

кількості сплачених внесків до відповідних фондів соціального страхування. Окрім того, надання соціальних гарантій може бути пов’язане з фактом постійного проживання особи в одній з країн-членів ЄС. Водночас кожна держава формує власну систему соціального захисту, спираючись на національні правові норми, що зумовлює певні відмінності у підходах до надання соціальних послуг [61, с.37].

Ця проблема знайшла своє нормативне відображення у статті 42 Договору про Європейський Союз. У даній статті наголошено на необхідності адаптації системи соціального захисту для забезпечення прав працівників-мігрантів відповідно до двох базових принципів. По-перше, йдеться про створення умов, які дозволяють працівникам набувати та зберігати право на отримання соціальних виплат із урахуванням всіх періодів трудової діяльності в різних країнах-членах. По-друге, забезпечується право на отримання соціальних виплат для осіб, які мають статус резидента в будь-якій країні-члені ЄС, незалежно від місця їх попередньої зайнятості.

Норми, закріплені у статті 42, були деталізовані у Регламенті 1408/71, що регулює питання координації систем соціального захисту між державами-членами ЄС. Головна мета цього регламенту полягає не у гармонізації національних законодавств із європейськими нормами, а у забезпеченні взаємодії та узгодження правил щодо соціального захисту. Це дає змогу громадянам, які працювали у кількох країнах ЄС, користуватися накопиченими соціальними правами незалежно від територіальних кордонів. Регламент також передбачає усунення будь-яких обмежень, що можуть виникати через використання різних схем соціального захисту в окремих державах. У випадку, коли національне законодавство країни не відповідає нормам ЄС, застосовується принцип верховенства права Євросоюзу, що забезпечує домінування європейських стандартів над внутрішніми нормами.

Водночас, Регламент 1408/71 не поширює свою дію на міжнародні угоди про соціальний захист, укладені між країною-членом ЄС і державою, яка не є членом Євросоюзу, за винятком випадків, коли така угода стала частиною

національного законодавства. Наприклад, між Німеччиною та Свазілендом було укладено конвенцію, яка визнає права на соціальний захист, набуті у Свазіленді, рівноцінними до прав, отриманих у Німеччині. Це створює унікальні можливості для працівників. Так, громадянин Іспанії, який ніколи не працював у своїй країні, але мав трудовий стаж у Свазіленді та Німеччині, отримав право на пенсію за віком у Німеччині. Після повернення до Іспанії йому продовжать виплачувати пенсію з урахуванням усіх періодів роботи в обох країнах.

Регламент 1408/71 є всеохоплюючим нормативно-правовим актом, який встановлює ключові поняття у сфері соціального захисту, визначає види виплат та основні принципи функціонування системи соціального забезпечення. Документ охоплює низку категорій осіб, зокрема найманих працівників, самозайнятих громадян (тобто тих, хто забезпечує себе роботою самостійно), членів їхніх сімей, а також одного з подружжя, який пережив іншого. Важливою умовою є те, що як наймані працівники, так і самозайняті особи повинні бути громадянами однієї з країн-членів ЄС. Водночас, у випадку подружжя, навіть якщо один із партнерів не є громадянином ЄС, той із подружжя, хто має громадянство Євросоюзу, отримує право на соціальний захист за нормами ЄС.

Варто зазначити, що у європейському правовому полі існують різні інтерпретації понять «найманий працівник», «самозайнята особа» та «члени сім'ї». Регламент 1408/71 визначає найманих працівників і самозайнятих осіб як таких, що підлягають обов'язковому соціальному страхуванню або добровільно приєдналися до однієї з діючих схем соціального страхування. Ці схеми можуть мати різний характер: бути обов'язковими чи добровільними, передбачати внески від працівника або функціонувати без таких внесків, а також охоплювати різні види соціальних виплат. Проте ключовим критерієм залишається сам факт участі особи у системі страхування.

Наприклад, громадянин Великої Британії, який тимчасово проживає в одній з країн Європейського Союзу, зберігає право на отримання допомоги у випадку тимчасової непрацездатності, навіть якщо він перебуває за межами власної країни. Згідно з нормами європейського законодавства, особа, яка

тривалий час була застрахована у будь-якій країні-члені ЄС, не втрачає права на соціальні виплати навіть у разі працевлаштування за межами Європейського Союзу[56].

На відміну від інших нормативно-правових актів, що регулюють права працівників, законодавство Європейського Союзу у сфері соціального захисту не встановлює обмежень для осіб, які переміщуються в межах ЄС з метою працевлаштування. Проте існує різниця в умовах отримання соціальних виплат для працівників із частковою та повною зайнятістю. Зокрема, частково зайняті особи мають право на соціальні виплати відповідно до норм ЄС лише за умови, якщо вони підлягали соціальному страхуванню за національним законодавством країни, де працювали. Наприклад, відповідно до положень Соціального кодексу Німеччини, особи, зайняті неповний робочий день у мінімальних обсягах, не підлягають обов'язковому соціальному страхуванню. Якщо такі працівники не оформили добровільне страхування, вони втрачають можливість користуватися соціальним захистом, гарантованим європейським законодавством.

Під поняттям «члени сім'ї» в європейському праві розуміють осіб, офіційно визнаних такими згідно з чинним законодавством, або тих, хто веде спільне господарство і проживає разом із працівником. До цієї категорії також належать утриманці працівника. Однак визначення членів сім'ї варіюється залежно від національних законодавств країн-членів ЄС, що впливає на підстави для отримання соціальних виплат. Спроби створити уніфіковане визначення могли б спростити систему соціального захисту, проте це суперечило б базовим принципам свободи пересування та соціального забезпечення. Тому кожна країна використовує власне законодавче тлумачення поняття «член сім'ї».

Фінансування виплат членам сімей та одному з подружжя, який пережив іншого, здійснюється за рахунок коштів системи соціального страхування. Важливою умовою є обов'язкова участь у програмі страхування як самого працівника, так і його утриманців. Жодних винятків із цього правила не передбачено. Європейське законодавство чітко розмежовує виплати, що надаються особі в силу її громадянських прав, і ті, які виплачуються з огляду на

її статус як члена сім'ї або вдови/вдівця. Наприклад, якщо французька родина проживала в Нідерландах, де чоловік працював і був застрахованим, а дружина перебувала на його утриманні, то після його смерті вона зберігає право на пенсію. Повернувшись до Франції, вдова зможе отримувати пенсійні виплати, оскільки її чоловік сплачував внески до пенсійного фонду під час роботи в Нідерландах .

Відмінність між природними та набутими правами створює правову колізію, яка суперечить основоположному принципу єдиного підходу у сфері соціального захисту. Такий підхід призводить до того, що надання соціальних виплат безпосередньо залежить від особливостей національних схем соціального страхування, що порушує принцип рівності громадян у доступі до соціальних гарантій.

Попри прагнення Європейського Союзу створити комплексну систему регулювання соціального захисту для мігрантів та їхніх родин, низка питань залишається відкритою. Зокрема, чинне законодавство ЄС не охоплює права осіб, які не мають фінансової можливості сплачувати обов'язкові страхові внески. Також не врегульовано правовий статус громадян країн так званого «третього світу», які легально проживають на території країн-членів ЄС, але не є частиною сімей мігрантів з європейським громадянством. Це створює прогалини у сфері соціального забезпечення та обмежує доступ окремих категорій населення до соціальних послуг.

Правова база Європейського Союзу у сфері соціального захисту ґрунтується на кількох ключових принципах, серед яких центральне місце займає принцип недопущення дискримінації за національною ознакою. Цей підхід забезпечує громадянам усіх країн-членів ЄС рівні права на отримання соціальних виплат, незалежно від того, в якій саме державі Євросоюзу вони перебувають чи працюють. Однак цей принцип не поширюється на громадян держав, що не входять до складу ЄС, навіть якщо вони легально проживають на території європейських країн, що створює нерівність у доступі до соціальних гарантій для окремих груп населення.

Гарантія соціальних виплат незалежно від місця проживання особи є ключовим принципом європейського законодавства у сфері соціального захисту. Відповідно до цього положення, громадяни країн-членів ЄС мають право отримувати пенсійні виплати та соціальні допомоги незалежно від того, де саме вони проживають на території Союзу. Це стосується, зокрема, пенсій за віком, виплат у випадках втрати працездатності, а також компенсацій через нещасні випадки на виробництві чи професійні захворювання. Крім того, інваліди мають право на отримання відповідних соціальних виплат.

При цьому виплати здійснюються відповідно до законодавства однієї або кількох країн-членів ЄС, і відсутність громадянства конкретної держави не може бути підставою для відмови в отриманні належних соціальних гарантій. Проте цей принцип має певні винятки. Наприклад, окремі правила застосовуються до сімейних допомог чи виплат у випадках тимчасової непрацездатності – для таких видів допомоги можуть діяти додаткові умови, встановлені національними правовими нормами.

Заборона подвійного отримання однакових виплат у різних країнах-членах ЄС є ще одним важливим принципом європейської політики соціального захисту. Ця норма спрямована на уникнення ситуацій, коли особа може отримувати аналогічні виплати в кількох державах одночасно. Під такими виплатами слід розуміти фінансову допомогу, яка має спільну мету, однаковий об’єкт і правову підставу. Інші формальні відмінності, такі як назва виплати або її конкретна сума, не мають вирішального значення.

Якщо особа працювала в кількох країнах ЄС і відповідно підлягала соціальному страхуванню в різних державах, теоретично вона може мати право на отримання виплат у кожній з цих країн. Однак цей принцип обмежує таку можливість, не допускаючи дублювання виплат із подібною метою. Реалізація цього принципу здійснюється відповідно до внутрішнього законодавства кожної держави-члена ЄС, яке деталізує правила надання соціальних допомог і механізми контролю за їх виплатами.

Розмір соціальних виплат у державах-членах Європейського Союзу

визначається відповідно до норм національного законодавства, що зумовлює відмінності в обсягах матеріальної допомоги залежно від країни. Водночас забезпечення прозорості інформації про розміри виплат є важливою умовою для надання працівникам можливості обирати найбільш вигідну для них систему соціального захисту. Право на такий вибір є невід'ємним і не може бути обмежене.

З огляду на це, країни-члени ЄС зобов’язані координувати свої підходи щодо класифікації видів соціальних виплат і порядку їх надання. Для досягнення цієї мети створено спеціалізовані фонди, через які здійснюється перерозподіл фінансових ресурсів між країнами-членами задля забезпечення балансу у системі соціального захисту. Це дозволяє враховувати інтереси всіх учасників системи та підтримувати стабільність фінансування соціальних програм.

Принцип взаємного зарахування страхових періодів є одним із ключових елементів європейської системи соціального забезпечення. Він поширюється на різноманітні види допомог, включаючи виплати у зв’язку з вагітністю та материнством, сімейні допомоги, компенсації за тимчасову непрацездатність, пенсії за віком, допомогу у випадку інвалідності, а також виплати на поховання. Відповідні органи тієї країни-члена, де працівник набуває права на соціальні виплати, враховують періоди страхування, зайнятості чи проживання не лише на території цієї держави, але й у інших країнах ЄС. Це дозволяє громадянам отримувати соціальні виплати, навіть якщо їхній страховий стаж накопичувався у кількох державах [59].

Якщо компетентний орган визначає, що особа не може продовжувати трудову діяльність, до її страхового стажу додаються періоди роботи або страхування в інших країнах-членах ЄС. Початком обчислення стажу вважається дата внесення першого страхового внеску. Однак варто враховувати, що періоди безробіття чи надання неправдивої інформації не зараховуються до страхового стажу, і відповідно, не дають права на отримання соціальних виплат.

Принцип належності до однієї країни є фундаментальною нормою європейської системи соціального захисту, яка передбачає, що кожна особа може

бути підключена до системи соціального забезпечення лише однієї держави-члена ЄС одночасно. Це правило дозволяє уникнути подвійного оподаткування соціальними внесками та виключає можливість отримання дубльованих соціальних виплат із різних національних фондів.

Принцип недопущення погіршення соціального становища забезпечує захист прав працівників у випадках, коли вони реалізують своє право на вільне пересування в межах Європейського Союзу. Основна мета цього принципу – гарантувати, що особи, які переїжджають для роботи до іншої країни-члена ЄС, не будуть поставлені в гірші умови у порівнянні з тими, хто залишився працювати у своїй державі. З цією метою законодавство ЄС надає мігрантам додаткові гарантії, включаючи право обирати вигідніші соціальні виплати серед тих, які їм належать у різних країнах-членах.

Наприклад, якщо працівник набув права на пенсію за інвалідністю під час роботи у Німеччині, яка відома своїм високим рівнем соціального забезпечення, повернувшись до рідної країни, він продовжуватиме отримувати пенсію відповідно до німецьких стандартів. Це правило ґрунтується на розмірі внесків, сплачених працівником до системи соціального страхування під час роботи в Німеччині. Водночас така особа має право подати заяву на отримання додаткових соціальних допомог за місцем свого проживання, наприклад, на виплати для утриманців, якщо такі передбачені законодавством країни проживання.

Таким чином, Європейський Союз створює умови для рівноправного доступу до соціальних гарантій, незалежно від країни, в якій особа реалізувала своє право на працю. Це забезпечує мобільність працівників у межах ЄС та сприяє створенню єдиного соціального простору.

Згідно з положеннями Хартії основних прав Європейського Союзу, кожна особа, яка законно проживає та вільно пересувається територією ЄС, має гарантоване право на соціальне страхування та доступ до соціальних благ. Це право забезпечується як нормами права Співтовариства, так і національними законодавчими актами кожної держави-члена, а також відповідною соціальною

практикою. Такий підхід створює основу для рівного доступу громадян до системи соціального захисту, незалежно від країни перебування, водночас враховуючи правові особливості кожної держави.

Європейська практика соціального захисту демонструє багатогранність підходів у реалізації соціальних програм, і яскравим прикладом цього є досвід Німеччини та Франції. Ці країни стали новаторами в розбудові системи соціального страхування, створивши ефективні моделі ще на початку її становлення в Європі. Соціальні гарантії в цих країнах охоплюють широкий спектр сфер – від забезпечення громадян у старості до надання медичної допомоги, підтримки у випадках безробіття, тимчасової непрацездатності чи втрати працездатності через нещасний випадок або професійне захворювання.

Важливо, що ці моделі соціального захисту інтегрують фінансові механізми, які дозволяють забезпечувати виплати громадянам навіть за умов зміни місця проживання в межах ЄС. Німеччина та Франція продемонстрували приклади ефективного поєднання державних і приватних структур для підтримки громадян у критичних життєвих ситуаціях, що забезпечило їхнім соціальним системам стійкість і високий рівень довіри з боку населення.

Система соціального страхування в Німеччині регулюється положеннями Соціального кодексу, а також низкою спеціалізованих законів, таких як, наприклад, законодавчий акт, що регулює соціальне страхування для самостійно зайнятих художників. Особливої уваги заслуговує пенсійне страхування, яке вважається однією з ключових складових системи соціального забезпечення. Соціальний кодекс Німеччини визначає категорії осіб, які не підпадають під дію обов’язкового пенсійного страхування – це, зокрема, ті громадяни, що вже охоплені іншими пенсійними системами або отримують повну пенсію за віком. Також існують винятки для окремих професійних груп, які користуються спеціальними системами страхування.

Німецьке пенсійне страхування відзначається гнучкістю підходів до визначення страхового стажу. До нього включаються не лише періоди фактичної сплати внесків, але й окремі проміжки часу, які визнаються страховими навіть за

відсутності активних внесків, якщо вони впливають на обсяг майбутніх пенсійних виплат. Розрахунок пенсій базується на формулі, яка враховує індивідуальні показники трудової діяльності. Серед ключових елементів цієї формули – сукупний коефіцієнт заробітку, який відображає рівень доходів особи протягом її трудового стажу, фактор, що коригує розмір пенсії залежно від її типу (наприклад, для стандартної пенсії застосовується повний коефіцієнт, тоді як для виплат у разі часткової втрати працездатності використовується знижений показник), а також актуальна грошова оцінка пенсійного балу, яка забезпечує приведення нарахованих сум до реальної вартості на момент виплати.

Управління страховими фондами здійснюється спільно представниками працівників і роботодавців. Такий підхід дозволяє підтримувати баланс інтересів обох сторін і забезпечує прозорість у використанні коштів соціального страхування. Завдяки цьому система пенсійного забезпечення Німеччини залишається стійкою до економічних коливань та забезпечує надійний рівень соціального захисту громадян [61, с.79].

У більшості європейських країн основне фінансове навантаження зі сплати внесків до системи соціального страхування лягає на роботодавців. Наприклад, в Італії та Іспанії роботодавці покривають до 80% загальної суми внесків, що свідчить про їхню ключову роль у фінансуванні соціального захисту. Однак є й винятки. Зокрема, у Нідерландах спостерігається інша модель – тут дві третини загальної суми внесків сплачують самі працівники, що створює специфічний баланс між роботодавцями та найманими працівниками у фінансуванні системи соціального страхування.

Соціальна система Нідерландів відрізняється від класичних континентальних моделей і вважається однією з найрозвиненіших у Європі за обсягом соціальних виплат. Вона має свої унікальні риси, які забезпечують високий рівень захисту населення. Нідерландська система охоплює кілька напрямів соціального страхування, орієнтованих як на загальне населення країни, так і на окремі групи осіб. Пенсійне забезпечення, виплати у разі втрати годувальника чи інвалідності є гарантованими для всіх громадян. Внески до цих

фондів сплачують самі застраховані особи, що створює пряму відповідальність громадян за своє соціальне забезпечення. Пенсійні виплати надаються після досягнення пенсійного віку, який у Нідерландах становить 65 років. Розмір пенсії базується на мінімальній заробітній платі, при цьому самотні пенсіонери отримують 70% цієї суми, а сімейні – 100% .

Соціальні виплати в Нідерландах надаються як у грошовій формі, так і у вигляді натуральних пільг – наприклад, санаторно-курортного лікування чи проживання в соціальних установах. Система соціального захисту також включає страхування найманих працівників, де внески сплачуються як роботодавцями, так і працівниками із заробітної плати. Збір внесків здійснюють спеціалізовані промислові страхові асоціації, яких у Нідерландах діє сімнадцять. Управління цими асоціаціями базується на партнерстві між роботодавцями та представниками найманих працівників, що забезпечує баланс інтересів обох сторін.

Соціальна допомога в Нідерландах виконує компенсаторну функцію і надається у двох основних випадках. По-перше, її можуть отримати громадяни, які опинилися у критичній фінансовій ситуації та потребують підтримки як останнього засобу – такі виплати надаються муніципальними органами влади. По-друге, якщо обсяг виплат із системи соціального страхування не забезпечує мінімально гарантованого доходу, громадянин має право на додаткову підтримку, яку надають промислові страхові асоціації. Таким чином, соціальна система Нідерландів забезпечує комплексний підхід до підтримки громадян, незалежно від їхнього економічного становища.

У Нідерландах державна система страхування охоплює пенсійне забезпечення, зокрема виплати за віком і у випадках втрати годувальника. Пенсійний вік встановлено на рівні 65 років, що є стандартом для всіх громадян. Виплата пенсії у разі втрати годувальника залежить від загального рівня доходу сім’ї. Якщо дохід перевищує визначений законом мінімум, право на отримання такої допомоги скасовується, що дозволяє спрямовувати соціальні ресурси на підтримку найбільш вразливих категорій населення.

Система соціального захисту також передбачає спеціальну допомогу для дітей до досягнення ними 18-річного віку. Розмір цієї допомоги варіюється залежно від декількох факторів, зокрема доходів самої дитини, обсягу фінансової підтримки, яку отримують її батьки, віку дитини, а також місця її проживання – вдома чи в іншому закладі. Такий підхід дозволяє максимально точно враховувати потреби кожної окремої сім'ї.

Нідерландське законодавство передбачає широкий спектр програм соціальної допомоги, орієнтованих на різні категорії населення. Серед них – підтримка дітей, додаткові виплати безробітним та непрацездатним громадянам, допомога людям похилого віку та тим, хто частково втратив працездатність, а також фінансова підтримка найманих працівників у випадках необхідності. Закон про державну допомогу гарантує мінімальний рівень доходу для кожного громадянина, який опинився в складній фінансовій ситуації та не має власних засобів до існування.

У Бельгії система загальнообов'язкового страхування охоплює ключові аспекти соціального захисту населення. Вона забезпечує підтримку у випадках інвалідності, оплачує медичне обслуговування, надає допомогу сім'ям із дітьми, страхує від безробіття, а також забезпечує пенсійні виплати – як за віком, так і для вдів та вдівців. Додатково громадяни мають право на грошові виплати, пов'язані з щорічною відпусткою.

Фінансування бельгійської системи соціального забезпечення здійснюється за рахунок обов'язкових внесків працівників (13,7%) та роботодавців (24,7%), а також державних субсидій. Зібрані кошти акумулюються на рахунку Національної служби соціального захисту, яка координує їх розподіл серед різних соціальних програм. У той час як Бельгія застосовує таку модель фінансування соціальної сфери, в Україні питання створення окремого соціального бюджету все ще перебуває на стадії обговорення, і на даний момент фінансування соціального захисту здійснюється в межах загального державного бюджету.

Державний бюджет Бельгії становить 1 трильйон 635 мільярдів

бельгійських франків, з яких значна частина – 1 трильйон 195 мільярдів – спрямовується на фінансування соціальних програм. Це свідчить про те, що 73% національного бюджету формують страхові фонди соціального забезпечення, підкреслюючи вагому роль соціального захисту у фінансовій політиці країни. Основні видатки припадають на пенсійне забезпечення та допомогу громадянам з інвалідністю, що демонструє орієнтацію держави на підтримку найбільш вразливих категорій населення.

Вартість найманої праці в Бельгії залишається однією з найвищих у Європі. Мінімальний рівень заробітної плати досягає 46 тисяч бельгійських франків (еквівалент 4,6 тисячі гривень), що суттєво перевищує прожитковий мінімум, встановлений на рівні 21 тисячі франків. Завдяки таким соціальним стандартам країна демонструє найнижчий рівень бідності серед європейських держав. Мінімальні пенсійні виплати також забезпечують базовий рівень життя – 30 тисяч франків для однієї особи та 38 тисяч для сімейної пари, якщо один із подружжя не мав можливості працювати.

Водночас, соціальна орієнтованість економіки супроводжується високими податковими ставками, що викликає незадоволення серед певних верств населення. Високий податковий тягар створює відчутне фінансове навантаження як на громадян, так і на бізнес, що періодично стає предметом громадських дискусій [58].

Система соціального страхування в Бельгії охоплює різні сфери життя громадян. Зокрема, законодавство передбачає гарантії для працівників у разі нещасних випадків на виробництві. Працівникам надається право на компенсацію втраченого заробітку через тимчасову або постійну непрацездатність, виплату грошової допомоги у випадку часткової втрати працездатності, а також ренту для забезпечення стабільного доходу у разі серйозного травматизму.

Європейська модель соціального страхування загалом орієнтована на забезпечення громадян широким спектром соціальних гарантій. Однак, попри успіхи у цій сфері, європейські країни стикаються з низкою викликів. Однією з

ключових проблем є зростання витрат на пенсійне забезпечення, що зумовлено демографічними змінами – старінням населення та зменшенням кількості економічно активних громадян. Це ставить під загрозу стабільність пенсійних фондів і створює додатковий фінансовий тиск на державні бюджети.

Ще однією проблемою є складність у забезпеченні своєчасної та повної сплати страхових внесків. Це питання особливо гостро стоїть у країнах Південної Європи, таких як Португалія та Греція, де існують труднощі з адмініструванням збору внесків та контролем за їх використанням.

Серед системних недоліків також виділяють неефективність управління фондами соціального страхування, яка посилюється через механізм соціального партнерства. В окремих країнах, наприклад у Нідерландах, спостерігається значне зростання кількості випадків оформлення інвалідності серед працездатного населення – до 15% осіб відповідного віку. Це частково пояснюється тим, що органи управління фондами не несуть прямої фінансової відповідальності за надані виплати, що знижує їхню зацікавленість у ретельному контролі за підставами для призначення соціальних допомог. З метою виправлення цієї ситуації уряди окремих країн, зокрема Данії та Нідерландів, вживають заходів для реформування системи страхування з тимчасової та постійної непрацездатності.

Сучасні підходи до вдосконалення системи соціального страхування в європейських країнах передбачають комплексний підхід до вирішення наявних проблем. Серед ключових напрямів реформ – посилення боротьби з шахрайськими схемами у сфері соціальних виплат, оптимізація державних витрат та впровадження ефективнішого адміністративного контролю. Ці заходи дозволяють забезпечити прозорість фінансових потоків, підвищити ефективність використання соціальних фондів та зменшити кількість випадків неправомірного отримання соціальної допомоги.

Одним із важливих елементів реформування соціального захисту є делегування певних функцій недержавним структурам – як некомерційним, так і комерційним організаціям. Такий підхід дозволяє підвищити гнучкість

управління фондами соціального страхування, оптимізувати витрати та розширити можливості для залучення додаткових фінансових ресурсів. Використання новітніх фінансових інструментів також відкриває перспективи для підвищення стабільності соціальних фондів та забезпечення їхньої фінансової спроможності в умовах економічних коливань.

Окрему увагу європейські країни приділяють цільовому використанню соціальних виплат. Одним із пріоритетних підходів є врахування матеріального становища отримувачів допомоги, щоб спрямовувати ресурси тим, хто справді цього потребує. Ця стратегія дозволяє уникнути ситуацій, коли соціальні виплати отримують особи, спроможні самостійно забезпечити свої потреби. Такий підхід широко застосовується у Великій Британії, де близько третини всіх соціальних виплат надається саме з урахуванням фінансового стану одержувачів. Це дозволяє підвищити ефективність системи соціального захисту та забезпечити підтримку тим верствам населення, які перебувають у найскладнішому матеріальному становищі.

В Україні процес формування власної системи соціального страхування орієнтується на континентальну модель, зокрема беручи за основу досвід Німеччини. Особливістю української моделі є залучення недержавних некомерційних організацій до адміністрування соціального страхування, що забезпечує певний рівень автономності та знижує навантаження на державний апарат. Управління цими структурами здійснюється за принципом соціального партнерства, коли ключові рішення ухвалюються спільно представниками працівників, роботодавців та державних органів.

Водночас важливо враховувати, що просте копіювання моделей соціального захисту, ефективних у розвинених країнах, не завжди є можливим через відмінності в економічних умовах, соціальній структурі населення та правовому полі. Однак досвід європейських країн може слугувати орієнтиром для вдосконалення української системи соціального страхування, дозволяючи адаптувати найуспішніші практики до національного контексту.

3.2. Рекомендації щодо здійснення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану

У цьому пункті нами буде висвітлено основні виклики, які постали перед органами місцевого самоврядування у сфері соціального захисту та соціального забезпечення в умовах воєнного стану в Україні. Проблеми, що виникли внаслідок російської агресії, стосуються насамперед забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, обмеженого доступу до державних електронних баз даних та відсутності належного фінансування для громад. Асоціація міст України підтримує постійний діалог із державними органами влади для пошуку ефективних рішень цих проблем. Перелік ключових викликів був визначений під час консультацій та діалогових заходів із представниками місцевих громад.

Першою перешкодою можна визначити відсутність доступу до державних електронних систем та баз даних. Це ускладнює розробку ефективної місцевої соціальної політики, оскільки органи самоврядування не можуть отримати актуальну інформацію про кількість ВПО, пільговиків, ветеранів війни та інших категорій громадян, що потребують підтримки. Через ці обмеження громади не мають можливості забезпечити повноцінний облік соціальних потреб населення та ефективно планувати програми допомоги.

Ситуацію можна покращити шляхом відкриття доступу для органів місцевого самоврядування (ОМС) до державних електронних систем, які містять інформацію про внутрішньо переміщених осіб, пільговиків, ветеранів війни, пенсіонерів, платників податків, власників транспортних засобів та інших громадян, які можуть бути отримувачами соціальної допомоги. Це дозволить місцевим органам самоврядування отримувати повну інформацію для ухвалення управлінських рішень, оперативно реагувати на потреби мешканців та запобігати випадкам надмірного нарахування соціальних виплат [56].

Однією з ключових перешкод у забезпеченні соціального захисту населення є нестабільна робота програмного забезпечення, яке використовується ОМС. Зокрема, технічні несправності та обмежені функціональні можливості

систем АСОПД/КОМТЕХ, «Соціальна громада» та «Єдина інформаційна система соціальної сфери» створюють значні труднощі для організації ефективної роботи місцевих органів. Ці недоліки унеможливлюють повноцінне використання ОМС програмного забезпечення для виконання місцевих і державних програм, що негативно впливає на якість соціальних послуг.

Для покращення ситуації необхідно стабілізувати роботу вказаних програмних продуктів, збільшивши потужність серверів, що дозволить забезпечити більшу пропускну здатність систем та їхню стійкість до навантажень. Крім цього, важливо вдосконалити механізми взаємодії між різними державними інформаційними системами, а також провести доопрацювання функціоналу програм для підвищення їхньої ефективності.

Ще одним суттєвим бар'єром для ефективного функціонування місцевих громад є відсутність налагодженого електронного обміну даними між ОМС і державними органами влади. Це ускладнює виконання повноважень місцевих органів у сфері соціального захисту. Зокрема, ОМС не мають доступу до інформації від Державної прикордонної служби України щодо перетину державного кордону громадянами, що ускладнює виконання вимог низки нормативно-правових актів, таких як постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 року № 250 та від 23 вересня 2020 року № 859.

Крім того, відсутність інтеграції з базами даних Державної податкової служби України та Пенсійного фонду України обмежує можливість ОМС отримувати дані про доходи громадян. Це створює перешкоди для оперативного нарахування соціальних виплат, призначення субсидій та інших видів допомоги. Такі обмеження не лише ускладнюють процес адміністрування соціальних послуг, але й призводять до додаткових витрат для місцевих бюджетів.

Для вирішення цієї проблеми важливо забезпечити налагоджену електронну взаємодію між ОМС та Державною прикордонною службою України, а також створити умови для обміну інформацією з Державною податковою службою та Пенсійним фондом. Це дозволить органам місцевого самоврядування оперативно отримувати необхідні дані для прийняття рішень,

оптимізувати витрати та підвищити ефективність надання соціальних послуг.

Невиконання норм статті 142 Конституції України створює додаткові труднощі для органів місцевого самоврядування, які змушені покривати витрати на пільги за власний рахунок. Державний бюджет України не передбачає належного фінансування для компенсації витрат місцевих бюджетів, що виникають внаслідок рішень органів державної влади. Це, зокрема, стосується компенсацій за пільги на послуги зв'язку, пільговий проїзд для окремих категорій громадян та інші соціальні гарантії.

Такий підхід створює надмірне фінансове навантаження на місцеві бюджети, обмежуючи можливості громад реалізовувати власні програми розвитку та забезпечення соціального захисту. Для виправлення ситуації необхідно передбачити відповідне фінансування у Державному бюджеті України для покриття витрат на забезпечення гарантованих пільг, що дозволить громадам більш ефективно виконувати свої функції та зменшити фінансовий тиск.

Нестача фінансування для компенсацій особам, які надають соціальні послуги з догляду. Зменшення доходів місцевих бюджетів у поєднанні зі зростанням кількості громадян, які потребують цих послуг, створює фінансове навантаження на громади. Це призводить до того, що ОМС не можуть повною мірою забезпечити виплату компенсацій, що впливає на якість соціального захисту.

Для вирішення цієї проблеми необхідно передбачити державне фінансування для виплати компенсацій фізичним особам, які надають соціальні послуги як на непрофесійній, так і на професійній основі. Водночас можна запровадити норму, яка дозволяє ОМС відмовляти у призначенні компенсацій у випадках, коли особа отримує відповідні послуги від комунальних чи недержавних постачальників соціальних послуг. Це дозволить уникнути дублювання витрат і оптимізувати бюджетні ресурси [56].

Суттєвою перепоною для ефективної реалізації соціальних програм є відсутність підзаконних актів, необхідних для повноцінного виконання Закону України «Про соціальні послуги». Це створює ситуацію, коли органи місцевого

самоврядування не мають чітких механізмів для організації соціального захисту, що ускладнює планування та надання послуг.

Для вирішення цієї проблеми слід затвердити нормативно-правові документи, які забезпечать єдині стандарти надання соціальних послуг. Зокрема, необхідно розробити примірне положення про територіальні центри соціального обслуговування, визначити порядок оцінки потреб населення в соціальних послугах, а також затвердити державні соціальні стандарти для забезпечення єдиних підходів у наданні допомоги.

Однією з серйозних проблем, з якою стикаються органи місцевого самоврядування, є відсутність належного державного фінансування на розвиток інфраструктури соціальних послуг. Це особливо актуально для невеликих територіальних громад, які не мають змоги забезпечити надання базових соціальних послуг та створити ефективну систему виявлення осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах. Ситуація ускладнюється в громадах, які прийняли велику кількість внутрішньо переміщених осіб і потребують додаткових ресурсів для задоволення їхніх потреб.

Щоб вирішити цю проблему, необхідно передбачити в Державному бюджеті фінансування для забезпечення діяльності фахівців із соціальної роботи, що дозволить організувати якісне обслуговування населення. Також важливо виділити кошти на розвиток системи базових соціальних послуг, включаючи надання допомоги ВПО, забезпечення компенсаційних виплат та фінансування дороговартісних послуг, таких як стаціонарний догляд, підтримане проживання чи денний догляд дітей з інвалідністю.

Однією з перешкод для ефективного функціонування соціального захисту є нечіткий розподіл повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування. Наразі місцеві органи соціального захисту виконують функції, які мали б належати державним структурам, зокрема щодо призначення і виплати соціальних допомог. Це призводить до додаткового фінансового навантаження на бюджети громад, а також суперечить принципам децентралізації.

Для виправлення ситуації необхідно на законодавчому рівні чітко розмежувати повноваження між державними органами та ОМС у сфері соціального захисту населення. Це дозволить оптимізувати витрати місцевих бюджетів, зменшити навантаження на ОМС і забезпечити ефективніше використання ресурсів у системі соціального захисту.

Аналіз основних проблем у сфері соціального захисту населення виявив низку системних викликів, які ускладнюють роботу органів місцевого самоврядування. Серед них – обмежений доступ до державних електронних баз даних, нестабільна робота програмного забезпечення, недостатнє фінансування соціальних програм, відсутність підзаконних актів для реалізації Закону України «Про соціальні послуги» та нечіткий розподіл повноважень між державними органами і ОМС. Для підвищення ефективності соціального захисту необхідно забезпечити належне фінансування, удосконалити нормативно-правову базу, стабілізувати роботу інформаційних систем та забезпечити чітке розмежування повноважень. Це сприятиме створенню ефективної системи соціального захисту, здатної оперативно реагувати на потреби населення.

ВИСНОВКИ

Необхідність проведення даного дослідження обумовлена масштабними соціальними трансформаціями, викликаними повномасштабними воєнними діями на території України, що спричинили значне зростання кількості внутрішньо переміщених осіб та створили нові виклики для системи соціального захисту. Зростання кількості переселенців, їх соціальна вразливість, втрати житла, роботи, соціальних зв'язків, а також психологічні травми, отримані внаслідок вимушеного переміщення, загострили потребу у створенні ефективних механізмів підтримки та інтеграції ВПО у приймаючі громади.

Існуюча система соціального захисту в Україні виявила низку структурних недоліків, які ускладнюють процес забезпечення належного рівня підтримки ВПО. Серед них – недостатнє фінансування соціальних програм, обмежений доступ до соціальних послуг у різних регіонах, недосконалість законодавчої бази, бюрократичні перепони та слабка міжвідомча координація. Такі обмеження значною мірою ускладнюють процес інтеграції переселенців у приймаючі громади, погіршують їх соціально-економічний стан та підвищують ризик маргіналізації.

Крім того, важливою є потреба у переосмисленні підходів до соціальної роботи з ВПО, впровадженні інноваційних технологій та методів підтримки, які враховують специфіку сучасних викликів. Практика показує, що традиційні моделі соціального захисту не завжди є ефективними в умовах масштабної кризи, що вимагає створення нових стратегій і підходів до роботи з вразливими категоріями населення.

Аналіз наукової літератури та нормативно-правових актів, здійснений у першому розділі дослідження, дозволив сформувати комплексне уявлення про теоретичні основи забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та окреслити ключові методологічні підходи до вивчення цієї проблематики. Особливу увагу було приділено розгляду міжнародних стандартів соціального захисту, національного законодавства України, а також сучасних наукових

концепцій, які розкривають специфіку соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

У підрозділі, присвяченому аналізу стану наукової розробки проблеми соціального захисту ВПО, було з'ясовано, що ця тематика викликає значний інтерес серед дослідників, оскільки охоплює низку складних соціальних явищ, зокрема інтеграцію переселенців у приймаючі громади, забезпечення їхніх прав і свобод, надання доступу до соціальних послуг та створення умов для соціально-економічної стабільності. Дослідження показали, що наукова спільнота приділяє увагу аналізу правових аспектів, механізмів надання соціальної допомоги, психологічної підтримки та питань соціальної інтеграції ВПО. Особливий акцент зроблено на вивченні міжнародного досвіду, зокрема з урахуванням рекомендацій ООН, Ради Європи та інших міжнародних організацій, що займаються питаннями внутрішнього переміщення.

Вивчення законодавчих аспектів дозволило визначити, що Україна створила базові правові механізми для захисту прав ВПО, проте їх реалізація часто стикається з низкою труднощів. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» заклав фундаментальні принципи підтримки ВПО, однак потребує подальшого вдосконалення для врахування сучасних викликів. Основними проблемами залишаються обмежений доступ до житла, медичних та освітніх послуг, труднощі з реєстрацією та отриманням соціальних виплат, а також нестача програм соціальної адаптації.

У підрозділі, присвяченому характеристиці основних понять дослідження, було визначено ключові терміни, що використовуються у контексті соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Поняття «соціальний захист» розглядається як система заходів, спрямованих на забезпечення прав громадян на соціальне забезпечення, підтримку в умовах соціально-економічних ризиків та сприяння інтеграції вразливих груп населення. Увага була зосереджена на розумінні терміну «внутрішньо переміщена особа», яка є особою, змушеною покинути місце постійного проживання через збройний конфлікт чи інші надзвичайні обставини, але не перетнула міжнародно визнаних кордонів.

Особливе місце займає поняття «соціальна адаптація», яке визначає процес інтеграції переселенців у нове соціальне середовище та формування умов для їх повноцінної участі у суспільному житті.

Аналіз основних понять дозволив з'ясувати, що ефективний соціальний захист ВПО має забезпечувати комплексну підтримку, яка включає матеріальну допомогу, доступ до базових послуг, психологічну підтримку, а також заходи, спрямовані на сприяння працевлаштуванню та професійній підготовці. Розуміння специфіки внутрішнього переміщення вимагає врахування соціально-економічних, правових та психологічних факторів, що впливають на інтеграцію ВПО у нові громади.

У підрозділі, присвяченому принципам і методам дослідження, було визначено, що комплексний підхід до аналізу соціального захисту ВПО передбачає використання міждисциплінарних методів дослідження, що дозволяють охопити всі аспекти даного явища. Зокрема, системний підхід дозволяє розглядати соціальний захист як цілісну систему, яка включає законодавчі, економічні, організаційні та психологічні елементи. У процесі дослідження застосовувались методи аналізу нормативно-правової бази, порівняльного аналізу міжнародного досвіду, статистичні методи для оцінки масштабів внутрішнього переміщення та соціологічні методи для вивчення потреб ВПО.

Особливу увагу було приділено принципу гуманізму, що передбачає орієнтацію соціальної політики на захист прав людини та створення умов для гідного життя внутрішньо переміщених осіб. Також важливим є принцип комплексності, який вимагає поєднання заходів різного характеру – правових, економічних, соціальних та психологічних – для досягнення ефективного результату. У дослідженні враховувалися принципи наукової обґрунтованості, системності та адаптивності, що дозволяє вивчати соціальні явища у динаміці та враховувати зміну умов соціального середовища.

Аналіз теоретичних підходів до проблеми забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, здійснений у другому розділі

дослідження, дозволив виявити ключові аспекти функціонування системи соціального захисту в умовах воєнного стану та визначити специфіку соціальної роботи з ВПО як однією з найбільш вразливих категорій населення. Дослідження підтвердило, що внутрішнє переміщення створює для людини нові виклики, які зачіпають усі сфери її життя, вимагаючи комплексної підтримки не лише на етапі переміщення, але й під час адаптації до нових умов життя.

У підрозділі, присвяченому аналізу ВПО як клієнтів соціальної роботи, було встановлено, що ця категорія населення характеризується високим рівнем соціальної вразливості через втрату житла, роботи, соціальних зв'язків, а також через психологічні травми, отримані внаслідок переміщення. Зміна місця проживання, часто вимушена і раптова, призводить до емоційного стресу, втрати почуття безпеки та стабільності, що ускладнює процес інтеграції переселенців у нові громади. Соціальна робота з ВПО має враховувати широкий спектр індивідуальних потреб, включаючи доступ до житла, освіти, охорони здоров'я, працевлаштування та психологічної підтримки. Крім того, внутрішньо переміщені особи часто стикаються з дискримінацією, стигматизацією та іншими соціальними бар'єрами, які ускладнюють процес їх адаптації.

Дослідження підкреслило важливість індивідуального підходу до роботи з ВПО, де соціальний працівник виступає посередником між переселенцем та соціальними інституціями, допомагаючи клієнту орієнтуватися у правових процедурах, отримати доступ до соціальних послуг та подолати психологічні труднощі. Важливим аспектом є створення сприятливих умов для розвитку самостійності ВПО та їх активної участі у житті приймаючих громад, що сприяє успішній соціальній інтеграції.

У підрозділі, присвяченому аналізу державних програм соціального захисту ВПО, було визначено, що система підтримки внутрішньо переміщених осіб в Україні ґрунтується на поєднанні законодавчого регулювання, фінансових механізмів та практичної діяльності соціальних інституцій. Однак ефективність цих програм залишається обмеженою через низку об'єктивних факторів, серед яких недостатнє фінансування, недосконалість механізмів координації між

різними рівнями влади та нерівномірний розподіл ресурсів між регіонами. Хоча національне законодавство передбачає широкий спектр прав для ВПО, у реальній практиці виникають труднощі з доступом до житла, працевлаштуванням, отриманням медичної допомоги та соціальних виплат.

Значну увагу було приділено аналізу механізмів реалізації соціальних програм, зокрема процедурі реєстрації ВПО, яка є ключовою умовою для отримання соціальних послуг. Було встановлено, що складність бюрократичних процедур часто стає бар'єром для переселенців у процесі отримання допомоги. Крім того, в умовах воєнного стану система соціального захисту стикається з новими викликами, такими як потреба у швидкому реагуванні на кризові ситуації, надання екстреної допомоги, забезпечення тимчасовим житлом та підтримка зайнятості.

У підрозділі, присвяченому соціальній адаптації ВПО як стратегії забезпечення соціального захисту, було визначено, що інтеграція переселенців у приймаючі громади є одним із найважливіших завдань соціальної роботи. Соціальна адаптація охоплює комплекс заходів, спрямованих на допомогу переселенцям у пристосуванні до нових умов життя, подоланні психологічних бар'єрів, налагодженні соціальних зв'язків та відновленні самостійності. Дослідження показало, що успішна адаптація залежить від низки факторів, серед яких ключову роль відіграють доступ до житла, працевлаштування, освітніх послуг, а також ефективна психологічна підтримка.

Важливим аспектом соціальної адаптації є залучення переселенців до життя приймаючих громад, що сприяє формуванню соціальних зв'язків та зменшує рівень соціальної ізоляції. Для цього необхідно створювати сприятливі умови для розвитку громадських ініціатив, організації спільних заходів, програм професійного навчання та соціального підприємництва. Практика показує, що активна участь переселенців у громадському житті значно прискорює їх інтеграцію та сприяє подоланню психологічного стресу, викликаного вимушеним переміщенням.

Практичний аналіз, проведений у межах третього розділу дослідження, дозволив оцінити реальні механізми забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану, зосередивши увагу на вивченні досвіду зарубіжних країн та розробці практичних рекомендацій для вдосконалення національної системи підтримки ВПО. Аналіз практик соціального захисту переселенців в Україні та за кордоном дав змогу визначити ефективні інструменти підтримки та виявити прогалини у чинній системі соціальної роботи.

У підрозділі, присвяченому аналізу програм соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у зарубіжних країнах, було визначено, що міжнародний досвід пропонує різноманітні підходи до інтеграції переселенців у приймаючі громади, орієнтуючись на забезпечення базових соціальних потреб, підтримку самозайнятості, професійної адаптації та психологічної допомоги. Досвід європейських країн демонструє важливість комплексних програм соціальної інтеграції, які поєднують державну підтримку з активною участю громадських організацій та місцевих громад. Зокрема, ефективними є моделі, що включають розвиток інфраструктури соціальних послуг, створення центрів підтримки ВПО, забезпечення доступу до освіти, охорони здоров’я, житла та ринку праці.

Вивчення досвіду Німеччини, Польщі та Швеції показало, що успішна інтеграція переселенців можлива за умови реалізації програм професійної перепідготовки, мовних курсів, підтримки підприємництва та менторських програм для новоприбулих. У цих країнах значну увагу приділяють психологічній підтримці переселенців, впровадженню соціальних проектів, спрямованих на боротьбу з дискримінацією та сприяння інтеграції у приймаючі громади. Особливо ефективними є моделі соціального партнерства, які об’єднують зусилля державних інституцій, неурядових організацій та місцевих громад для забезпечення комплексного підходу до підтримки ВПО.

Аналіз зарубіжних програм дозволив визначити ключові елементи успішної соціальної політики щодо переселенців, зокрема важливість фінансової

підтримки на етапі адаптації, доступу до соціального житла, створення можливостей для професійної реалізації та розвитку механізмів громадської участі. Разом з тим досвід інших країн засвідчив, що ефективна соціальна інтеграція неможлива без активної участі місцевих громад та широкого залучення неурядового сектору до процесів підтримки переселенців.

У підрозділі, присвяченому розробці рекомендацій щодо здійснення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану, було сформовано низку практичних пропозицій, спрямованих на вдосконалення національної системи підтримки ВПО. Основний акцент зроблено на необхідності реформування існуючих механізмів соціального захисту шляхом впровадження гнучких підходів, здатних оперативно реагувати на кризові виклики. Пропонується посилити міжвідомчу координацію між органами влади, місцевими адміністраціями та громадськими організаціями для забезпечення ефективного використання ресурсів і уникнення дублювання функцій.

Значна увага приділена розробці програм соціальної адаптації та інтеграції ВПО у приймаючі громади. Серед ключових напрямів удосконалення політики підтримки переселенців визначено розвиток програм професійної перепідготовки, стимулювання зайнятості, підтримку підприємницької діяльності та створення умов для самозайнятості ВПО. Особливий акцент зроблено на необхідності забезпечення доступу до якісних освітніх і медичних послуг, розширення програм соціального житла та впровадження психологічної підтримки для переселенців, які пережили травматичний досвід.

Рекомендації також охоплюють питання вдосконалення законодавчої бази, зокрема спрощення процедур реєстрації ВПО, удосконалення механізмів надання соціальної допомоги та впровадження інноваційних форм підтримки. Зокрема, доцільним є створення єдиної інформаційної платформи для ВПО, яка об’єднуватиме дані про доступні соціальні послуги, програми працевлаштування, можливості для освіти та фінансову підтримку.

Окрему увагу приділено розвитку місцевих ініціатив та підтримці громадських організацій, які відіграють важливу роль у наданні допомоги ВПО

на рівні громад. Важливим кроком є створення муніципальних програм підтримки переселенців, які враховують специфіку кожного регіону та забезпечують рівний доступ до соціальних послуг незалежно від місця проживання переселенця.

Узагальнюючи результати практичного аналізу, можна зробити висновок, що забезпечення ефективного соціального захисту ВПО в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу, який поєднує матеріальну підтримку, доступ до соціальних послуг, розвиток програм соціальної адаптації та стимулювання економічної активності переселенців. Для досягнення цієї мети важливо впроваджувати гнучкі моделі соціальної роботи, активізувати участь громадянського суспільства, удосконалювати законодавчу базу та забезпечувати стабільне фінансування програм підтримки.

Досвід зарубіжних країн підтверджує важливість міжсекторальної співпраці, яка об’єднує зусилля державних інституцій, місцевих громад та громадських організацій у вирішенні проблем переселенців. Впровадження комплексних програм підтримки сприятиме соціальній інтеграції ВПО, зменшенню соціальної напруги та формуванню сприятливих умов для сталого розвитку суспільства в умовах воєнного стану та в період післявоєнного відновлення.

Результати дослідження підтвердили висунуту гіпотезу про те, що забезпечення ефективного соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану можливе за умови впровадження комплексного, інтегрованого підходу, який поєднує матеріальну підтримку, доступ до базових соціальних послуг, психологічну допомогу, програми соціальної адаптації та активне залучення переселенців до життя приймаючих громад. Аналіз теоретичних засад, практик соціального захисту в Україні та міжнародного досвіду засвідчив, що інтеграція різних форм підтримки, розвиток міжвідомчої співпраці, удосконалення законодавчої бази, а також орієнтація на індивідуальні потреби переселенців сприяють підвищенню ефективності соціальної роботи, забезпечують умови для успішної соціальної адаптації ВПО та створюють

підґрунтя для їх соціально-економічної стабільності. Це підтверджує правильність обраного напрямку дослідження та обґрунтовує доцільність впровадження розроблених рекомендацій у практику соціальної роботи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранник Л. Б. Соціальний захист громадян : навч. посіб. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2017. 246 с.

2. Бевзенко Л., Бєлєнок О., Бойко Н. Українське суспільство в умовах війни. 2022: колект. моногр. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

3. Бондаренко Н. О. Соціальна діагностика : підручник для студентів напряму «Соціальна робота». Київ : Академія, 2021. 240 с.

4. Віцукаєва К. М. Соціальний супровід клієнта : навч. посіб. Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2017. 322 с.

5. Горемикіна Ю. В. Теоретичні засади визначення сутності ключових понять у системі надання соціальних послуг. *Глобальні та національні проблеми економіки*, 2017. С. 461–468. URL: http://global-national.in.ua/archive/15-2017/93.pdf (дата звернення 10.01.2025).

6. Гусак Н. Є. Кейс-менеджмент внутрішньо-переміщених осіб: методичні рекомендації. Київ, 2015. 62 с.

7. Дубич К. В. Актуальні проблеми сім'ї як об'єкта соціальної політики та соціальної роботи. *Humanitas.* 2022. № 6. С. 3–9. URL: https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.6.1 (дата звернення 24.12.2024).

8. Дубич К. В. Вступ до соціальної допомоги : навч. посіб. Київ : Видавничий дім «Слово», 2015. 224 с.

9. Дяченко А. В. Механізми інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. канд. наук з державного управління : 25.00.02. Київ, 2020. 252 с.

10. Єрьоміна Л. Є. Практикум з соціальної роботи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2017. 140 с.

11. Жерьобкіна Т. та ін. Досвід Cedos: соціальні дослідження для суспільних трансформацій, 2021. URL: https://cedos.org.ua/researches/dosvid-cedos-soczialni-doslidzhennya-dlya-suspilnyh-transformaczij/ (дата звернення 10.01.2025).

12. Зацікавленість і спроможність організацій громадянського суспільства надавати соціальні послуги. ICAP Єднання, 2024. URL: https://ednannia.ua/our-

programs-and-activities/doslidzhennia/12720-zatsikavlenist-i-spromozhnist-organizatsij-gromadyanskogo-suspilstva-nadavati-sotsialni-poslugi (дата звернення 13.12.2024).

13. Іванова І. Б. Методи соціальної роботи (на основі Державних стандартів соціальних послуг) : навч. посіб. Київ : Університет «Україна», 2018. 302 с.

14. Ігнатюк А., Приказюк Н., Шолойко А. Функціонування системи соціального захисту України в умовах сучасних викликів. *Фінансова-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*, 2023. URL: https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/4226 (дата звернення: 15.12.2024).

15. Ісаченко В. П. Людина в сучасному соціумі : навч. посіб. Умань : Візаві, 2021. 210 с.

16. Капська А.Й., Пеша І.В., Міхеєва О.Ю., Соляник М.Г. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями: навчально-методичний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2015. 328 с.

17. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч. Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології. Київ : Обнова компані, 2017. 256 с.

18. Клименко А. Л. Соціальний захист і соціальне забезпечення в умовах євроінтеграції України: окремі аспекти. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). С. 1-10.

19. Коляда Н. М., Левченко Н. В. Технології соціальної роботи Ч.1. Теоретичний курс : навч. посіб. Умань : ВІЗАВІ, 2018. 338 с.

20. Костючков С. К. Основи соціальної держави та громадянського суспільства : навч. посіб. Херсон : Айлант, 2016. 256 с.

21. Купенко О. В. Соціальна робота: від теорії до практики : навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2020. 192 с.

22. Кучер Г. Створення оптимальної моделі надання соціальних послуг у громаді в умовах децентралізації (на прикладі м. Умань). *Social Work and Education.* 2016. № 2. С. 15-25.

23. Левченко К.Б., Ковальчук Л.Г. Соціально-педагогічні основи захисту прав людини, протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посіб. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2016. 368 с.

24. Любецька М. М. Аналіз діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. *Інвестиції: практика та досвід*. Київ, 2018. № 17. С. 102–108.

25. Макарова О.В., Черенько Л.М. Соціальні послуги для сімей з дітьми: нові виклики та напрямки вдосконалення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 10. С. 697-700.

26. Максимова Н.Ю. Соціальна робота з сім'єю: навч. посіб. / Н.Ю. Максимова. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2015. 351 с.

27. Мальований М. І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні: монографія. Умань: СПД Сочінський, 2016. 496 с.

28. Методичний посібник з оцінювання потреб ВПО у громадах / авт. кол.: Д. Кобзін та ін. Харків : Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД), 2020. 246 с.

29. Мітіна С. В. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ : Гельветика, 2020. 435 с.

30. Міхеєва О. Ю. Соціально-правова підтримка сімей вимушених переселенців. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2018. Т. 1. № 24. С. 88–94.

31. Ольчак М., Ростек К. Вдосконалення соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах : моногр. Київ : Фонд міжнародної солідарності, 2019. 57 с.

32. Поляничко А. О., Гончаренко О. В., Знобей О. В. Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду : навч.-метод. посіб. Суми : ФОП Цьома, 2020. 336 с.

33. Попик Ю. Організація діяльності інтегрованих соціальних служб в

територіальних громадах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2016. Вип. 2. С. 193-196.

34. Практики громадських ініціатив. Допомога та підтримка внутрішньо переміщених осіб в Україні / Проєкт ПРООН «Оперативне реагування на соціальні та економічні потреби ВПО в Україні». Київ, 2015. 46 с.

35. Порядок проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг : Постанова № 449. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2020-%D0%BF#Text (дата звернення 14.01.2025).

36. Савчук О.М., Галай А.О. Кейс-менеджмент у роботі з внутрішньо переміщеними особами. *Наукові записки НаУКМА*. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. 2016. 188. С. 70-74.

37. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота : навч. посіб. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

38. Семигіна Т., Слозанська Г., Столярик О. Класифікація та стандартизація соціальних послуг: міжнародний та український досвід. Аналітичний матеріал. ПРООН. URL: https://bit.ly/3EzsSMr (дата звернення 23.11.2024).

39. Семигіна Т.В., Пожидаєва О.В. (2020). Формування компетентностей соціальних працівників: міжнародна та локальна практика. *Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук.* URL: https://doi.org/10.36074/rodmmrfssn.ed-1.05 (дата звернення 23.12.2024).

40. Семигіна, Т. В. Соціальні послуги у територіальних громадах України: інновації правового регулювання. *Вісник АПСВТ*, 2019. С. 65–75. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_4_2019-65-75.pdf (дата звернення: 18.11.2024).

41. Семигіна Т. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи. *Вісник АПСВТ*, 2015. С. 6-11.

42. Слозанська А. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи, 2018. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка.

43. Смирнова І.І., Лихошва О.Ю., Рак Н.В., Горієва Л.А. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні, 2019. URL: http://evd.luguniv.edu.ua/index.php/evd/article/view/190 (дата звернення 26.12.2024).

44. Соціальна робота як складова політики соціального захисту внутрішньо переміщених осіб регіону / І. Журба та ін. 2021. URL: http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/250455 (дата звернення: 16.12.2024).

45. Соціальні послуги в Україні: сучасний стан, проблеми, обмеження. *Лабораторія законодавчих ініціатив*, 2024. 97 с. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/ali_study_socialservices.pdf (дата звернення 12.11.2024).

46. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навч. посіб. Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2016. 692 с.

47. Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації: Розпорядження № 1201-р. URL: https://bit.ly/4aZHtgt (дата звернення 21.11.2024).

48. Тищенко О.В. Законодавче забезпечення соціальних послуг в Україні: теоретично-правові проблеми *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право» Ужгород : Гельветика, 2015. Вип. 33. С. 197-202.

49. Трощинський В. П., Скуратівський В. А., Кравченко М. В. Соціальна і гуманітарна політика : підручник. Київ : Вид-во НАДУ, 2016. 792 с.

50. Утвенко В. В. Система соціального забезпечення та соціальної підтримки : навч. посіб. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 248 с.

51. Фурсова, Л. Соціальні послуги в Україні: наявне правове регулювання і його недоліки, 2024. 49 с. URL: https://ffr.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Research_-Social-services-in-Ukraine.pdf (дата звернення 29.11.2024).

52. Чубук Р. В. Теорія соціальної роботи : методичні вказівки. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 76 с.

53. Шаповалова Т. Поняття і зміст соціального захисту та соціального забезпечення населення в сучасній Україні. URL: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/2077 (дата звернення: 23.12.2024).

54. Яригіна Є.П. Соціальне забезпечення сімей з дітьми: міжнародний досвід та українська модель: монографія: Монолит, 2016. 196 с.

55. Fedorova A., Hamulak O. Social Rights of Internally Displaced Persons in Ukraine: New Challenges in The Context of Russian Full Scale Military Aggression. *International and Comparative Law Review,* 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/377977938_Social_Rights_of_Internally_Displaced_Persons_in_Ukraine_New_Challenges_in_The_Context_of_Russian_Full_Scale_Military_Aggression (дата звернення 04.01.2025).

56. Ignatyuk A., Prykaziuk N., Shloiko A. Designing a Sustainable Social Protection System in Ukraine: a Comprehensive Evaluation. *Financial and credit activity problems of theory and practice*, 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/387570768_DESIGNING_A_SUSTAINABLE_SOCIAL_PROTECTION_SYSTEM_IN_UKRAINE_A_COMPREHENSIVE_EVALUATION (дата звернення 24.11.2024).

57. Libanova, E., & Pozniak, O. War-driven wave of Ukrainian emigration to Europe: an attempt to evaluate the scale and consequences (the view of Ukrainian researchers). *Statistics in Transition New Series*, 2023. P. 259–276. URL: https://www.researchgate.net/deref/https%3A%2F%2Fdoi.org%2F10.59170%2Fstattrans-2023-014 (дата звернення 26.11.2024).

58. Pasichnyk, Yu., & Sukach, O. Development of the system of social protection in Ukraine in the context of European choice. Journal of European Economy, 2023. P. 448-473. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/51385 (дата звернення 23.12.2024)

59. Rabus V. Catherine., Addressing Internal Displacement in Ukraine. *Researching Internal Displacement Working Paper,* 2022. 16 p.

60. Walther L., Fuchs L. M., Schupp J., and von Scheve C. Living Conditions

and the Mental Health and Well-being of Refugees: Evidence from a Large-Scale German Survey. *Journal of Immigrant and Minority Health,* 2020. 913 p.

Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Шанчева Анастасія Олександрівна, студентка 2 курсу, форма навчання заочна, факультет соціології та управління, спеціальність «Соціальна робота» освітньо-професійна програма «Соціальна робота», адреса електронної пошти ansh7770483@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата 27.02.2025 Підпис_____ПІБ (студент) Шанчева А.О.

Дата 27.02.2025 Підпис_____ПІБ (науковий керівник) Маловічко О.В.